

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Jana Hrčková

**Hříby a haldy: Symbolické procesy a praktiky
vymedzovania skupinových hraníc
v Kukoliciach**

Bakalářská práce

Praha 2013

Autorka práce: **Jana Hrčková**

Vedoucí práce: **Jakub Grygar, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2013

Bibliografický záznam

HRČKOVÁ, Jana. *Hříby a haldy: Symbolické procesy a praktiky vymezovania skupinových hraníc v Kukoliciach*. Praha, 2013. 55s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí bakalářské práce Jakub Grygar Ph.D.

Abstrakt

Hlavným problémom textu je téma symbolických procesov a praktík vytvárania skupinových hraníc komunity v Kukoliciach. V obci je u obyvateľov pozorovateľné silné vymezovanie sa voči susednej skupine Poliakov, s použitím rôznych naratívov a predstáv. Ústredným cieľom práce je snaha o porozumenie a vysvetlenie daného stavu. V texte sa pri analýzach a interpretáciách empirických dát pracuje najmä s teoretickými východiskami Cohenovej knihy *The Symbolic Construction of Community*, Saidovho *Orientalizmu* a Eliasovho úvodu k *The Established and the Outsiders*. Výskum bol uskutočnený v oblasti Frýdlantského výbežku, v obci o veľkosti 390 obyvateľov hraničiacej s Poľskom. Boli pri ňom využité najmä neštrukturované rozhovory, zúčastnené pozorovania a analýzy mediálnych a úradných dokumentov. Počas analýzy sa ukázalo, že Poliaci prenesene splynuli s obrazmi bane a elektrárne, špiny, chudoby a nižšej civilizačnej úrovne, ktoré sú pripisované poľskému územiu za hranicou - zodpovedajúc Taussigovmu konceptu *mimesis*.

Abstract

Presented paper is concerned with the issue of symbolic processes and practices used for creation of group boundaries of Kukolice community. The village inhabitants use various images and narratives in order to enact the boundaries in relation to the neighbouring Polish group. The main objective of the work is to analyze and understand the aforementioned practices. The paper uses theoretical background

based on Cohen's Symbolic Construction of Community, Said's Orientalism and Elias's foreword to the Established and the Outsiders to interpret and analyze the empirical data. The research was carried out in a village inhabited by 390 people, located on the border with Poland in Frydlant area. Unstructured interviews, participant observations and analyses of media and official documents were mostly used during the research. Over the course of the analysis, Poles seem to merge with the images of mine and power plant, dirt, poverty and lesser degree of civilization that are all ascribed to the Polish territory behind the border, following Taussig's concept of mimetic faculty.

Klíčová slova

Komunita, hranice, ohraničenia, Kukolice, Poliaci, skupina, symboly.

Keywords

Community, borders, boundaries, Kukolice, Poles, group, symbols.

Rozsah práce: 113,486 znakov

Prohlášení

1. Prehlasujem, že som predkladanú prácu spracovala samostatne a použila výhradne uvedené pramene a literaturu.
2. Prehlasujem, že práca nebola použitá k získaniu iného titulu.
3. Súhlasím s tým, aby moja práca bola použitá pre výskumné a študijné účely.

V Praze dne 16.5.2013

Jana Hrčková

Poděkování

Na tomto mieste by som rada poďakovala Jakubovi Grygarovi Ph.D. za jeho odborné vedenie a všestrannú pomoc pri príprave práce, Kukoličanom, mamine, ocinovi a Milanovi.

Vymedzenie témy a cieľov práce

V rámci bakalárskej práce by som sa rada zamerala na skúmanie symbolických procesov a praktík vymedzovania skupinových hraníc v priestore česko-poľského pohraničia v oblasti Frýdlantského výbežku, so zameraním na obec Kukolice.

V Kukoliciach som u obyvateľov vyzozorovala, že napriek vzájomnej blízkosti s Poliakmi sa dedinčania voči nim obzvlášť silne vymedzujú a používajú pri tom celú škálu mechanizmov a spôsobov udržovania sociálnych hraníc. V práci popíšem témy, ktoré sa u Kukoličanov objavujú najčastejšie v spojení so vzťahom k Poliakom zahŕňajúc ekologické problémy spojené s baňou Bogatyň a elektrárnou Turow v Poľsku, naratívy o poľskej kriminalite či chudobe či vzájomnú minulosť oboch komunít. V texte sa ďalej pokúsim porozumieť situácii v Kukoliciach a podrobiť empirické dáta analýze na základe niekoľkých vzájomne sa dopĺňujúcich antropologických teórií.

Predpokladaný názov práce Hríby a haldy zohľadňuje poznatky výzkumnej sondy zo začiatku mája 2012 a odkazuje na jedno z najčastejších symbolických vymedzení hraníc, objavujúcich sa u obyvateľov Kukolíc, kedy les plný hríbov predstavuje domácu stranu a haldy hlušiny územie za hranicou. Charakter poľskej strany hraníc je totiž významne utváraný haldami vršenými z povrchovej bane Bogatyňa, ktorá zásobuje elektrárňu Turow. Obyvatelia Kukolíc sa obávajú, že v prípade transferu pozemku, na ktorom je dnes les, by došlo k jeho vyrúbaniu lesným podnikom, následnej strate obľúbenej hubárskej destinácie a zároveň možného rozšírenia háld bližšie k dedine. Názov sa javí ako vhodný tiež vzhľadom k symbolike hríbov ako Kukoličanov a háld ako Poliakov.

Predpokladané metódy spracovania a návrh teoretických východísk

Základom práce bude popis a analýza dát získaných priamo v teréne v obciach Frýdlantského výbežku pomocou štúdia dokumentov, neštrukturovaných rozhovorov s obyvateľmi a čiastočným pozorovaním. Použijem pri tom údaje získané počas opakovaných krátkodobých pobytov v oblasti, včetně informácií nazbieraných počas týždňového pobytu na Frýdlantsku v rámci projektu „Lokálne rozmery spravodlivosti“. Zároveň budem čerpať z vlastných analýz získaných

dokumentov a mediálnych správ zaoberajúcich sa problematikou územného dlhu, všetko s primárnym zameraním sa na Kukolice.

Predbežná literatúra:

1. Atkinson, P., Coffey, A., Delamont, S., Lofland, J., Lofland, L. (2009) *Handbook of Ethnography*. London: Sage.
2. Barth, F. (1998) *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Long Grove: Waveland Press.
3. Cohen, A. P. (1985) *The symbolic construction of community*. London: E. Horwood.
4. Elias, N. (1994) Foreword on the Established and the outsiders in: Elias, N., Scotson, J. L. (2004) *The established and the outsiders: a sociological enquiry into community problems*. London: Sage Publications.
5. Kandert, J. (2004) *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
6. Said, W. E. (1994) *Orientalism*. New York: Vintage Books.

Obsah

ÚVOD	1
1. TEORETICKÝ ZÁKLAD	4
1.1 <i>A.P Cohen: The Symbolic Construction of Community</i>	4
1.2 <i>Edward Said: Orientalism</i>	5
1.3 <i>Norbert Elias: Foreword in the Established and the Outsiders</i>	6
1.3.1 <i>David M. May a Elias</i>	7
1.4 <i>Fredrik Barth: Ethnic Groups and Boundaries.....</i>	8
2. METÓDY A REFLEXIVITA	10
3. EMPIRICKÁ ČASŤ PRÁCE	14
3.1 <i>Predstavenie Kukolíc.....</i>	14
3.2 <i>Osídľovanie.....</i>	14
3.3 <i>Uzatvorené hranice</i>	15
3.4 <i>Antény a satelity.....</i>	16
3.5 <i>Hovorí pánstwo po polsku?</i>	18
3.6 <i>Elektrárėň Turow, baňa Bogatyň a haldy</i>	20
3.7 <i>Hraničný dlh, les a hríby</i>	25
3.8 <i>Priame interakcie s Poliakmi v súčasnosti.....</i>	32
3.8.1 <i>Kúpalisko.....</i>	32
3.8.2 <i>Kriminalita.....</i>	33
3.8.3 <i>Poliaci a práca v ČR</i>	36
3.8.4 <i>Nákupy</i>	39
4. ANALÝZA Z POHĽADU RÔZNYCH TEORETICKÝCH VÝCHODÍSK	41
4.1 <i>Symbolické ustavovanie komunity</i>	41
4.2 <i>Poľsko ako Orient.....</i>	43
4.3 <i>Insideri a outsideri po Kukolicky</i>	45
ZÁVER.....	47
SUMMARY	52
POUŽITÁ LITERATÚRA.....	53

Úvod

Do Kukolíc som sa prvýkrát dostala ako účastníčka projektu zameraného na mapovanie prípadných budúcich výskumných tém týkajúcich sa problematiky hraničného dlhu Českej republiky voči Poľsku, v oblasti Frýdlantského výbežku.¹ Jednalo sa o približne týždňovú výskumnú sondu, organizovanú Dr. Grygarom (FSV UK) a Dr. Ladykowskim (katedra etnologie Štětínskej univerzity), na ktorej sa zúčastnili traja študenti z ISS UK a štyria študenti zo Štětínskej Univerzity.

Napriek tomu, že projekt výskumu hraničného dlhu ďalej nepokračoval, výjazd na Frýdlantsko mi poskytol základ pre ďalší výskum v oblasti a priviedol ma k myšlienke vrátiť sa do Kukolíc, obce, v ktorej som v priebehu terénnej sondy pracovala. Kukolice ma zaujali hneď z niekoľkých hľadísk. Ľudia v obci reagovali na otázky o možnom odobratí časti územia obzvlášť emotívne. Do veľkej miery zrejme i vzhľadom k tomu, že hranica s Poľskom sa tu nachádza sotva niekoľko sto metrov od obecnej zástavby a hneď za ňou ležia navršené haldy sutiny vyťažené z bane Bogatyňa, obrovskej povrchovej bane zameranej na ťažbu hnedého uhlia. Navyše, na pozemku vytipovanom štátom na prevedenie Poľsku rastie les, ktorý je podľa slov dedičanov hojne využívaný miestnymi hubármi. Opakujúce sa vyjadrenia typu *'haldy nám zasypú hriby'* dávali tušiť hneď niekoľko rozmerov problému v obci – symbolické vymedzovanie hraníc a charakteru obce a komunity, ekologický aspekt či otázka vzťahu k štátnej moci a susednému Poľsku.

Pri opakovaných návštevách obce som ako ústrednú tému mojej práce zvolila motív procesov vymedzovania a sebaidentifikácie komunity Kukoličanov voči okolitému svetu a najmä Poliakom a identifikácia skupinových predstáv o nich. Pôvodné skúmaný problém hraničného dlhu tak zostáva v práci zachovaný, avšak už nie ako hlavná línia.

Pre ilustráciu dôvodov priklonenia sa k hlbšiemu skúmaniu vzťahov s Poliakmi uvádzam príklad časti rozhovoru s riaditeľkou miestnej malotriedky a škôlky, ktorý sa odohral v uvoľnenej atmosfére hasičského plesu, v marci tohto roku:

¹ Meno obce, rovnako ako mená všetkých obyvateľov, boli zmenené.

Ja: Chodievate so školou na výlety aj do Poľska, nespôlpracujete nejak s Bogatynou? Počula som totiž, že v minulosti sa organizovali výmeny a tak.

Riaditeľka: (bez rozmýšľania a s ľahkou iróniou) Chvalabohu nie.

Ja: Prečo a prečo chvalabohu?

Riaditeľka: (už rozvážnejšie) Nemusím Poliakov, máme tu s nimi trochu problémy – prichádzajú kradnúť. Nejak k Poľsku nemám vzťah, nemám medzi nimi ani žiadnych známych. Ale vidíte, myslíte, že by sme mali?

Ja: Nevie, mohlo by to byť zaujímavé, počula som, že tam kdesi za hranicou majú pekné jazerá napríklad.

Riaditeľka: Hm, to veru áno, ale viete, s takými malými deckami je dosť zložitá organizovať väčšie výlety.'

(parafr. z výskumného denníka. 9.3.2013)

Z krátkeho rozhovoru je zjavné, že riaditeľka považuje za samozrejmé, že do Poľska, vzdialeného sotva 500 metrov s deťmi nechodievajú a podľa použitia slova 'chvalabohu' pravdepodobne predpokladá, že rozumiem jej slovám a zdieľam ich obsah. Až po mojej doplňujúcej otázke začala hľadať vysvetlenia svojho negatívneho stanoviska.

Vzhľadom k tomu, že podobných rozhovorov sa mi časom akumulovalo väčšie množstvo, začalo ma postupne zaujímať, akým spôsobom je utváraný nepriaznivý obraz o Poliakoch a aké má prepojenie s predstavami Kukoličanov o vlastnej komunite/krajine. Čo vedie ľudí v obci k tomu, že na otázku o navštevovaní svojich najbližších susedov, neraz reflexívne odpovedajú podobne ako pani riaditeľka - 'chvalabohu nie'?

V texte sa budem venovať viacerým čiastkovým témam, na ktorých postupne ukážem spôsoby vymedzovania sa v komunite dedičanov a ich formovanie. Po úvodnom predstavení teoretického základu a použitých metód, postupne popíšem problémy viažúce sa na minulosť oblasti, jazykové bariéry, vnímanie životného prostredia spolu s témou hraničného dlhu, vzťahu k štátu a štátnej moci až po prítomnosť súžitia s Poliakmi, reprezentovanej trojlístkom kriminalita, nákupy a poľské dochádzanie za prácou. Následne empirické dáta z výskumu podrobím skúmaniu z troch rôznych teoretických pohľadov, zahrňujúc kulturalistický diskurz reprezentovaný Cohenom, mediálno-politický diskurz podľa Saidovho Orientalizmu a taktiež

použijem Eliasov predhovor k práci The Established and the Outsiders, spolu s Barthovým predhovorom k Ethnic Groups and Boundaries.

Pokúsim sa tak pochopiť a osvetliť mechanizmy tvorby komunity a jej ohraničení, symboly k tomu využívané a zdieľané, spôsoby reprezentácie tých druhých a ich ciele či záujmy a taktiež logiku vydeľovania sa a ustanovovanie mocensky nerovných, vzájomne previazaných skupín. Napriek odlišnosti použitých koceptov, myslím, že každá z predstavených teórií je relevantná pri hľadaní vysvetlení týkajúcich sa nazbieraných dát a vzájomne sa budú doplňovať pri hľadaní porozumenia problému.

1. Teoretický základ

Teoretická kapitola práce obsahuje prehľad niekoľkých diel a autorov, ktorí rôznym spôsobom rozumejú komunite, skupine a predstavám o druhých. V záverečných častiach práce by som rada viaceré z nich využila, v záujme ukázania možných spôsobov interpretácie empirických dát z Kukolíc.

1.1 A.P. Cohen: The Symbolic Construction of Community

Na prvých stranách v *the Symbolic Construction of Community* Cohen prináša svoju interpretáciu slova komunita:

„(a) skupina ľudí, ktorí majú navzájom spoločné niečo, čo ich (b) významným spôsobom odlišuje od iných domnelých skupín.“

[Cohen 1993: 12]

Komunita v jeho pojatí sa vyznačuje zároveň podobnosťou a odlišnosťou a hovoríme o nej vždy vo vzťahu k iným sociálnym entitám, inak by išlo o vyprázdnený pojem [Cohen 1993: 12]. Cohen nadväzuje na nižšie zmieneného Bartha – zameriava sa na ohraničenia skupín a významy, ktoré im ich členovia pripisujú. Je nutné všímať si, ako rôzni ľudia pripisujú rôzne významy tým istým symbolom, používaným na vymedzenie skupiny. Symboly sú zdieľané, z ďaleka však nie dešifrované každým rovnako - dávajú istú voľnosť interpretácie významov. Aj vďaka tomu hrá symbol tak dôležitú a trvácnu úlohu pri symbolickej konštrukcii ohraničení, či sebaklamov skupiny [Cohen 1993: 12-15]. Symboly môžu mať podobu konceptov či materiálnych objektov vlastných komunite, ich existencia však nemusí byť zdôrazňovaná, či oslavovaná – stačí, ak s nimi členovia skupiny jednoducho počítajú, či ich podvedome berú za svoje. Vďaka uvedomeniu si voľnosti pri ich používaní Cohen redefinuje staršie predstavy o spoločenstve ako integračnom mechanizme a navrhuje predstavovať ho viac ako nástroj agregovania. Členovia skupín majú totiž často pramálo spoločné a zdieľané prvky tvoria podľa Cohena iba formu komunity – jej obsah však môže byť (a zväčša aj je) u členov rozličný, vďaka čomu v komunitách nedochádza k rozvratu napriek veľkým odlišnostiam medzi jedincami v ich vnútri [Cohen 1993: 19-20].

Štúdium komunít ako symbolických foriem vyžaduje odhaľovať významy, ktoré môžu byť neraz outsiderovi skryté – akékoľvek rutinné konanie však môže mať pre členov skupiny symbolický význam. Navyše, v situáciách, kedy štrukturálne ohraničenia a hranice miznú alebo sa rozostrejajú, dochádza k posilňovaniu symbolov, či dokonca vytváraniu nových, podčiarkujúcich komunitné väzby [Cohen 1993: 42-46].

Cohenove koncepty sa dajú aplikovať na zistenia uvedené v práci – Kukoličania pri definovaní samých seba a konštruovaní komunity používajú radu symbolov, na ktoré poukážem v texte a ďalšej analýze.

1.2 Edward Said: Orientalism

Orientalism (1994) Edwarda W. Saida je klasickým textom kritizujúcim vytváranie predstáv o tých druhých, na príklade prístupu západného sveta k Orientu. Ten je podľa Saida „jedným z najhlbších a najčastejšie opakovaných obrazov tých druhých“ v mysliach Európanov - obraz, ktorý pomohol definovať Európu vďaka svojej myslenej kontrastnosti k starému kontinentu [Said 1994: 1-2].

Said upozorňuje na prehladaný fakt, že orientalizmus je v podstate politická doktrína, ktorá bola vnútená Orientu ako slabšiemu a ktorá slúži na ospravedlnenie západnej dominancie a autority nad východom a konštruuje obraz východu jednostranne, s romantickou naivitou, z povýšeneckého pohľadu silnejšieho [Said 1994: 3, 204]. Orient je ako divadelné pódium Západu, na ktoré si autori dosadzujú postavy podľa svojich predstáv - umelci spolu s bádateľmi využívajú mýty a fantastické obrazy v prospech vytvárania a udržovania zavedených mocenských vzťahov [Said 1994: 63]. Orient ako ho dodnes poznáme v Európe neexistuje a nikdy neexistoval, bol vytvorený. Ako píše Said, nie je až tak dôležité, že dochádzalo a dochádza k ustavovaniu mylných predstáv o ňom, dôležité je uvedomiť si, že všetky reprezentácie Orientu vznikajú v istom kontexte a za istým účelom [Said 1994: 5, 273]. Odvoláva sa pritom na Foucaultov koncept diskurzu – orientalistické práce vždy zapadajú do celej siete záujmov, ktoré sú nevyhnutne (niekedy podvedome) brané v úvahu pri ich tvorbe.

Inak povedané, klasici orientalizmu v 19. storočí tvorili ako občania imperiálnych mocností, čo nemohlo nezanechať svoj vplyv [Said 1994: 3, 14].

Prenesené do kontextu Kukolíč, pokúsim sa inšpirovaná Saidom pozorovať vplyv mediálno-politického diskurzu na reprezentáciu Poľska a Poliakov a rozšírené predstavy o nich a záujmy, ktorým zodpovedá. Poliáci sú na českej strane reprezentovaní v rámci naratívu o zplundrovanom životnom prostredí, biede a obecne nižšej civilizačnej úrovni, čím je u Kukoličanov potvrdzovaná ich vlastná vážnosť a osobitosť. Ukážem tiež, prostredníctvom akých kanálov k tvorbe predstáv dochádza a ako sú udržiavané.

1.3 Norbert Elias: Foreword in the Established and the Outsiders

Práca *The Established and the Outsiders* (1994) bola prvýkrát publikovaná v roku 1965. Norbert Elias sa v nej ujal úlohy napísať predslov hlavnému autorovi štúdie Scotsonovi, ktorý skúmal komunitu v anglickom mestečku pozostávajúcom z troch štvrtí, kódovane nazvané Winston Parva. Aplikoval tu svoj prístup založený na koncepte sociálnych figurácií, typu dlhodobého sociálneho vzťahu ustavujúceho normy a odrážajúceho reťazce závislostí, ktoré k sebe ľudí navzájom pútajú [Šubrt 1996: 77-78]. Výskumníci v mestečku objavili silne zakorenený predel medzi starousadlíkmi (established) a novšími prisťahovalcami, ktorí sa usadzovali v jednej z mestských častí. Starousadlíci sa k novým obyvateľom správali ako k outsiderom a prisudzovali im najrôznejšie negatívne vlastnosti napriek tomu, že medzi dvomi skupinami obyvateľov neexistovali prakticky žiadne rozdiely s výnimkou doby príchodu do mesta. Elias a následne celá práca sa zaoberajú hľadaním príčin stavu, kedy jedna skupina verí, že má väčšiu moc a vyznačuje sa obecne lepšími charakteristikami ako skupina druhá, žijúca v bezprostrednej blízkosti [Elias 1994: vi].

V predhovore je ukázané, ako mocenská podriadenosť ide ruka v ruke s nastolením pocitu ľudskej podriadenosti, či až podradnosti, spájanej s predstavami o nečistote, neporiadnosti a neschopnosti dodržiavať pravidlá a normy u tých druhých. Nálepky zároveň málokedy zostávajú v ostrakizovanej skupine bez odozvy a ako v prípade Winston Parvy, jej členovia neraz prijímajú pripisovanú rolu a začínú sa podľa nej správať [Elias 1994: xxv-xviii]. Vonkajšie

pozorovateľné rozdiely ako etnicita, rasa či príslušnosť k spoločenskej vstve nie sú v skutočnosti až tak podstatné a ich prílišné zdôrazňovanie pri vysvetľovaní skupinových identít len skrýva ich skutočné dôvody, ako napríklad rozdelenie moci medzi skupinami [Elias, 1994: xxx-xxxi].

Elias tiež popisuje, ako sa starousadlíci vo Winston Parva stávajú skupinou, ako prichádzajú k termínu 'my' pri popisovaní svojich skúseností, spájaním skupinovej identity s existenciou dlhodobej súdržnej (kohéznej) skupiny. Starousadlíci čerpajú svoje predstavy o komunite vďaka dlhoročným vzájomným známostiam, linkám a existencii skupinových noriem, ktoré novoprichádzajúci nepoznajú a tým pádom nemôžu dodržiavať. Dodržovanie skupinových noriem je spojené s rešpektovaním názorov skupiny a osobnou seba-kontrolou členov komunity, zakazujúcou príliš vybočovať (napríklad blízke vzťahy s novoprišelcami by mali za následok zhoršenie pozície jedinca v komunite, či vykázanie z nej) [Elias 1994: xxxviii-xlvi].

Väčšina skupín v dnešnom svete pestuje odvolávanie sa na šťastnejšiu a krajšiu minulosť a Elias ukazuje, ako je myslený ideál spoločenstva prepojený so zvyšovaním nárokov na 'nereálne' aspekty kolektívneho sebaobrazu. Nedávno prisťahovaní outsideri do neho nemôžu zapadať, nakoľko nezdieľajú ani spomienky, ani ustavené normy spoločenstva a stávajú sa nežiadúcimi prvkami, sústavne odmietanými mocnejšou skupinou. Čím ohrozenejšie sa členovia starousadlíkov cítia, tým viac znevažujú a vyčleňujú ostatných. Elias na konci predhovoru vymenúva tri zásadné dôvody, pre ktoré sa starousadlíci uchýlili k tak ostrému seba vymedzeniu a vymedzeniu tých druhých: strach z útoku na monopolizované zdroje moci, skupinovú charizmu a skupinové normy [Elias 1994: xlvi-lii].

1.3.1 David M. May a Elias

Z Eliasových myšlienok vychádza aj neskoršia práca Davida M. Maya – *The Interplay of Three Established-Outsider Figurations in a Deprived Inner-city Neighbourhood* (2004), v ktorej sa zaoberá prípadom štvrte Dortmund Nordstadt v Nemecku a ustanovuje tri rôzne roviny vzťahov medzi starousadlíkmi/ustálenými obyvateľmi a outsidermi. Poukazuje na systematické určovanie outsiderského statusu zo strany štátu na základe občianstva, na vyčlenenie štvrte ako imigrantsko-robotníckej v rámci mesta a na vzájomné established/outsidery vzťahy medzi Nemcami a imigrantmi, kde však prestáva byť jasné, ktorá zo skupín je vlastne outsiderom.

May rozvíja Eliasa kritikou jeho nezvládnutého premostenia mikro a makro pohľadu na skupiny, spôsobeného ignorovaním rozličných druhov sociálnej kohézie medzi nimi. Všíma si tiež, že Elias nevenoval pozornosť priestorovému rozdeleniu skupín – v prípade, že je možné ich v priestore stabilne umiestniť, určovanie hraníc medzi ľuďmi je veľmi jednoduché [May 2004: 2164].

1.4 Fredrik Barth: Ethnic Groups and Boundaries

Podobný prístup k formovaniu skupinovej identity môžeme nájsť u Fredrika Bartha v knihe *Ethnic Groups and Boundaries* (1998), avšak tentokrát namiesto príkladu malého mesta autor teoretizuje s celými etnickými skupinami. Barth pozoroval, že etnicita a hranice pretrvávajú napriek pohybu ľudí a sociálnym interakciám medzi rôznymi skupinami, ba dokonca, že interakcie môžu namiesto akulturácie či iných premien skupiny podporovať jej trvácnosť. V súvislosti s tým nastavil v dobe vydania prevratný smer výskumu a zameriava sa na štúdium procesov tvorby hraníc a rozdielov medzi skupinami, namiesto popisovania kultúrneho obsahu, ktorý ohraničujú. Je však dôležité skúmať práve kultúrne rozdiely, ktoré samotné skupiny považujú za dôležité a nezaoberať sa zbieraním 'objektívnych' rozdielnych prvkov. Upriamením pozornosti na hranice etnicity môžeme najlepšie získať informácie o skupine a jej povahe, nakoľko práve pri strete medzi skupinami určenými ako 'my' a 'oni' dochádza k seba-vymedzovaniu [Barth 1998: 9-15].

V prípade, že dochádza k častým interakciám medzi členmi rôznych skupín, tvoria sa štandardizované spôsoby jednania, utvrdzujúce hranice medzi skupinami. Jav je obzvlášť dobre pozorovateľný v miestach stretov viacerých etník, ktoré spolu musia žiť a pravdepodobne sa vo väčšine jednaní a kódov zhodujú, alebo aspoň rešpektujú. Niektoré hodnoty a spôsoby jednania však musia zostať exemplárne odlišné a to u všetkých alebo takmer všetkých členov skupiny – len tak je možné udržiavať etnickú identitu „*tvárou v tvár blízkyh interetnických kontaktov.*“ [Barth 1998: 17-18]

Pre moju prácu sú texty Eliasa a Bartha vhodné ako podklad k analýze spôsobu utvárania a vyjednávania hraníc či ustavovania pocitu inakosti medzi Kukoličanmi a poľským obyvateľstvom za hranicou. Napriek tomu, že Eliasove rozprávania sa týka skupín žijúcich v bezprostrednej blízkosti v rámci jedného mesta a prirovnanie ku Kukoliciam teda úplne

nezodpovedá, verím, že niektoré jeho postrehy dokážem preniesť aj do prostredia skúmanej obce.

2. Metódy a reflexivita

Moja práca v Kukoliciach sa dá rozdeliť do dvoch rozdielnych období – prípravný výjazd v rámci projektu výskumu hraničného dlhu a neskorší individuálny výskum. Prípravnému výjazdu v medzinárodnom zložení zodpovedal aj charakter získavania dát. Z nášho ubytovania vo Frýdlante sme každý deň vyrážali do rôznych obcí Frýdlantska a v zmiešaných poľsko-československých tímoch, pozostávajúcich z dvoch až štyroch ľudí sme obchádzali dedinčanov a debatovali s nimi o všetkom týkajúcom sa Frýdlantska, života v obci, minulosti či prítomnosti oblasti a najmä o hraničnom dlhu, v záujme identifikovania zaujímavých tém hodných ďalšieho spracovávania. Používali sme pri tom metódu neštrukturovaných až pološtrukturovaných rozhovorov, ktoré vzhľadom k spôsobu ich zberu trvali ľubovoľne dlhý čas od dvojminútových pristavení sa s dotazovanými na chodníku po rozhovory trvajúce niekoľko desiatok minút. Absolvovali sme tiež niekoľko vopred dohodnutých stretnutí so starostami obcí a zástupcami samospráv (na ktorých sme v skupine deviatich zapisujúcich si antropológov mohli pôsobiť mierne stiesňujúco.) Zároveň sme v rámci prípravy na výjazd študovali radu mediálnych správ a úradných dokumentov pojednávajúcich o hraničnom dlhu. Do terénu sme vstupovali bez vopred vybraných teoretických východísk.

Výhodou zvolených postupov bolo, že vzhľadom k medzinárodnému zloženiu tímu sme u informátorov vzbudzovali dojem kurióznosti, čím sa uľahčovalo nadväzovanie komunikácie. Vďaka prítomnosti Poliakov bolo tiež možné získavať plnohodnotné informácie aj od poľsky hovoriacich ľudí, ktorých sme počas pobytu stretli. Terénne poznámky sme písali v zásade viacerí o tej istej situácii, čím sme získali pri čiastkových analýzach devízu rôznorodých pohľadov na situácie v teréne. Naopak ako negatívum pri zbere dát vnímam, že sme sa často pohybovali v relatívne veľkých skupinách výskumníkov, čo mohlo u viacerých informátorov ústiť v nervozitu či zvýšenú mieru rozprávania potemkinovského charakteru.

Po rozhodnutí vrátiť sa do Kukolíc som už do terénu vyrážala zásadne sama. Na začiatku môjho samostatného výskumu som v podstate kopírovala postupy zvolené počas predbežného výskumného projektu. Trávila som čas v dedine a s výnimkou osoby starostu a osoby bývalého poslanca federálneho zhromaždenia, s ktorými som si rozhovory dohodla vopred, som väčšinu

svojich respondentov nachádzala priamo na ulici, v obchode či v ich záhradkách pri domoch. Dĺžka jednotlivých rozhovorov sa však výrazne predĺžila, možno vďaka tomu, že ako jediná výskumníčka ma Kukoličania častejšie pozývali k sebe na záhradku/domov, prípadne vďaka rozšíreniu správ o mojom pôsobení v dedine. Informátori sa čiastočne nabaľovali metódou snehovej gule, keďže ma v rámci obce odkazovali z jedného domu do druhého na svojich známych, či výrazné postavy v obci, aj keď v priestore malých Kukolíc by som pravdepodobne po chvíli na všetkých zásadných informátorov narazila prirodzene.

Za kľúčovú osobu otvárajúcu dvere v obci som dlhú dobu považovala starostu, ktorý sa teší veľkej obľube a pri odvolaní sa na neho som bola prijatá aj osobami, ktoré predtým neprejavovali veľký záujem o debatu. O to zaujímavejšie bolo, keď som po istom čase zistila, že starosta nie je univerzálne pozitívne vnímaná osoba a prepojenie s ním môže byť pre mňa z výskumníckeho hľadiska u istej skupiny ľudí skôr hendikepom. Vzhľadom k tomu, že som však bola na spoluprácu s ním a dobrovoľným hasičským zborom (kde pôsobí ako veliteľ) do veľkej miery odkázaná, nedokázala som sa od tejto nálepky odtrhnúť a je otázkou do akej miery mi bránila v prístupe k informáciám od jeho neprajníkov v obci.

Pri práci som nikdy nepoužívala diktafón, v záujme dosiahnutia čo najväčšej uvoľnenosti u ľudí, s ktorými som sa rozprávala. Už prítomnosť zapisníka mohla mnohokrát nepríjemne skresliť ich výpovede, ako som si trpkou uvedomila v jeden neformálny večer kedy boli pri rozhovore s istým obyvateľom obce prítomní viacerí poslucháči. Napriek tomu, že som sa snažila značiť si všetky časti dialógu, prirodzene som pasáže, ktoré som považovala za menej relevantné pre moju prácu zapisovala o niečo menej poctivo. Zrazu sa ozval smiech jedného prísediaceho, ktorý oznámil rozprávačovi, že je nudný a má prejsť na inú tému, veď si už vôbec nepíšem; napriek mojim uisteniam, že ma zaujíma čo informátor hovoril, na niekoľko minút bolo jasné, že si tiež zrazu uvedomil moje preriedené zapisovanie a mierne sa v rozprávaní zarazil.

Ďalším aspektom tvorenia terénnych zápiskov čiastočne priamo pri interakcii s obyvateľmi Kukolíc, čiastočne následne dopĺňaných, je výrazné premietnutie mojich vlastných formulácií a predstáv do poznámok. Som si vedomá toho, že textualizáciou mnou prežívanej reality výskumu sa pozmenili, prípadne až stratili mnohé významy výpovedí informátorov. Ako píše

Emerson, terénne poznámky, rovnako ako akékoľvek iné opisy udalostí a akýkoľvek autorský text, sú vždy selektívne, skreslené a tak trochu zmanipulované [Emerson a kol. 1995: 106]. Základným vodítkom, však pre mňa prirodzene zostával čestný a otvorený prístup k dátam a ich interpretácii, navrhnutý zrejme každým teoretikom sociologickej a antropologickej metodológie od Webera cez Marcusa a Geertza až po Loflanda.

V súvislosti s tým je však nutné dodať, že mýtus objektivity výskumu a výskumníka bol dávno zborený a v žiadnom prípade by som si netrúfala predpokladať, že moje zistenia a následné analýzy zostávajú ideovo a emočne nezafarbené. Výskumník vždy už samotným výberom otázok či spôsobom vedenia rozhovoru ovplyvňuje odpovede a ako píše autori v knihe *Můj děda nebyl Nácek*, tazatelia hrajú role sociálnych osôb a teda mali by mať dovolené voľne reagovať, pýtať sa, prejavovať empatiu atď. – koniec koncov, informátor a tazateľ sú v rovnocennom partnerskom vzťahu, kedy jeden vplýva a reaguje na druhého [Welzer, Moller, Tschuggnail 2010: 24].

Pološtrukturované a neštrukturované rozhovory s Kukoličanmi som priamo na mieste dopĺňala zúčastnenými pozorovaniami, pri ktorých som často tiež kládla prítomným otázky pre dovysvetlenie situácii. Zrejme vzhľadom k tomu, že v obci som nikdy nepobývala dlhší čas, sa mi bohužiaľ, až do konca mojich výjazdov nepodarilo v Kukoliciach 'zdomácnieť' a prestať pôsobiť ako chvíľková miestna kuriozita (i keď netradičnosť výskytu slovenskej študentky v obci často mohla byť mojou výhodou, ktorá podnecovala zvedavosť domácich.)

Okrem vlastných zistení som naďalej pracovala s mediálnymi správami, textami zo života obce (najmä s miestnym hlásnikom zvaným Kukolický Kurýr) a úradnými dokumentami poskytnutými krajom či ministerstvom životného prostredia, zaoberajúcimi sa najmä hraničným dlhom alebo analýzami enviromentálnych dopadov elektrárne Turow a bane Bogatyna. Do istej miery tak prirodzene dochádzalo k triangulácii zozbieraných dát, aj keď často bolo ťažké získať externé údaje, ktoré by boli platné práve pre územie Kukolíc (napr. v obci neexistuje meteorologická stanica a teda ani nie sú dostupné údaje o zrážkach.)

Pri analýze svojich zápiskov som používala otvorené kódovanie, ktoré som postupne premieňala na axiálne kódovanie. Vďaka využitiu programu ATLAS.ti som kódy zároveň zhlučovala

do tematických stromov, čo mi výrazne uľahčilo orientovanie sa v opakujúcich sa motívoch a ich vzájomných prepojeniach, zobrazených v sémantickej sieti. Pri samotnej tvorbe bakalárskej práce som k zápiskom pristupovala integratívnou stratégiou, umožňujúcou tvorbu voľne plynúceho textu s minimálnym značením prechodov medzi terénnymi poznámkami a analytickými časťami – systém, ktorý považujem za logické vyústenie môjho prístupu k terénnym poznámkam, v ktorých som tiež príliš neoddeľovala vlastné postrehy od ´objektívnej´ reality, ktorú som pozorovala okolo seba. Vďaka tomu je možné časté používanie ja-rozprávania, zvyšujúce mieru reflexivity textu [Emerson a kol. 1995: 179]. Pre úplnosť je nutné dodať, že žiadna z citovaných častí mojich terénnych zápiskov nepopisuje situácie ani rozhovory doslovne, ide o moje vlastné prepisy a všetky dialógy či vyjadrenia obyvateľov v texte majú charakter parafráz.

3. Empirická časť práce

3.1 Predstavenie Kukolíc

Kukolice sú malá obec s približne 390 obyvateľmi, nachádzajúca sa na území Frýdlantského výbežku. Dedina je od najbližšieho hraničného prechodu do Bogatyne vzdialená približne dva a pol kilometra a pešo je možné zelenú hranicu s Poľskom dosiahnuť za menej ako dvadsať minút. Z kukolickej strany je hranica lemovaná hustým lesom, využívaným miestnymi hubármi a poľovníkmi, ktorý v dnešnej dobe voľne pokračuje v zrekultivované haldy z bane Bogatyňa, medzi obyvateľmi označovanými ako haldový les. V blízkosti obce sa nachádza veľká elektrárň Turow, ktorá zároveň so spomínanou baňou Bogatyňa výrazne utvára prostredie na poľskej strane hraníc a v ekologických dôsledkoch zasahuje aj na českú stranu. Obec nemá priame napojenie na poľské osídlenie a neexistuje ani priama cezhraničná autobusová linka.

Na najbližších stranách postupne predstavím tematické okruhy, prostredníctvom ktorých dedinčania priamo či nepriamo komunikovali svoj vzťah k Poliakom. Vybrala som motívy, ktoré počas mojej analýzy terénnych zápiskov vykryštalizovali ako najčastejšie sa opakujúce a zároveň najpríznačnejšie v rozprávaní informátorov.

3.2 Osídľovanie

Kukolice zdieľali osud celej oblasti Sudiet – po odsune sudetských Nemcov a vysídlení drvivej väčšiny pôvodného obyvateľstva postupne po vojne prichádzali dobrovoľní aj nedobrovoľní osadníci z rôznych častí Československa, povolaní zapĺňať uvoľnené pracovné miesta v továrňach (hlavne textilkách) a na statkoch. Ako hovorí starosta obce (parafr.): *‘My sme všetci naplaveniny z celej republiky, tu nie je nikto domáci,’* a rovnako ako mnohí iní v dedine odmieta termín starousadlíci – všetky rodiny v obci totiž prišli najskôr v roku 1945. Najviac osadníkov prichádzalo z vnútrozemia, najmä z Jičína a oblasti Vysočiny či Havlíčkovobrodská. Do veľkej miery sa to dá podľa obyvateľov pripisovať štátnej politike, ktorá sa snažila pohraničie obsadiť *‘spoľahlivými’* etnickými Čechmi.

V obci sú dokonca známe príbehy o tom, ako si každý novo prichádzajúci obyvateľ mohol vybrať dom, ktorý sa mu najviac páčil – istá pani dokonca prehlásila svoju babičku za „*blbú*“, keďže sa

rozhodla obsadiť relatívne malé gazdovstvo a rozhodnutím doteraz svojím spôsobom trpí celá rodina. V skutočnosti dohliadali na dosídľovanie špeciálne komisie zriaďované okresnými národnými výbormi (v tejto dobe už z veľkej časti ovládané komunistickou stranou), ktoré tiež prerozdeľovali opustené domy [Veselá 2008: 15]. Podľa spomienok starších obyvateľov mali v Kukoliciach dovolené zostať len štyria Nemci, všetci starší ľudia, ktorých nechali v obci dožiť a podľa výpovedí miestnych sa po vojne už značnejšie nezapájali do života obce. Iné pripomienky nemeckej prítomnosti boli cielene likvidované napr. ničením nápisov na hroboch na cintoríne, či dôsledným premenovávaním všetkých miestnych názvov, ktoré pôsobili nemecky. Na jednej strane išlo o spôsob aktuálneho vyrovnávania sa s vnímanými krivdami z obdobia vojny (dedo jedného z informátorov by údajne bol dodnes schopný rozdávať facky každému, spochybňujúcemu legitimitu odsunu), na druhej strane, odstránenie zmienok o Nemcoch zabezpečovalo zdanie bezrozpornosti života v oblasti, kde takmer každý obyvateľ obýval dom niekoho, kto bol nútený opustiť krajinu.

Na Poľskej strane došlo s odchýlkami k podobnému scenáru a Bogatyňu osídľovali novoprišelci z celého Poľska (s dôrazom na príchod ľudí z okolia Lodze, nakoľko mali skúsenosti s prácou v bavlníkoch). V záujme udržania chodu priemyslu až do zabezpečenia dostatku poľských odborníkov, bol odsun Nemcov v porovnaní s československou stranou o niečo pomalší. Často dokonca dochádzalo k situáciám, kedy Nemci z továrni žili naďalej vo svojich domoch spoločne s novými obyvateľmi a mesiace chodili do svojej práce. Po spomínanej prechodnej dobe však na poľskej strane hranice tiež došlo k úplnej výmene obyvateľstva.

3.3 Uzatvorené hranice

Onedlho po vojne bola medzi Poľskom a Československom vybudovaná nepriepustná hranica, s trojmetrovým vyholeným pásom v lese, strážená príslušníkmi SNB z českej strany a poľskou armádou zo strany druhej. Staršia generácia spomína, ako v detstve nosili poľským pohraničnikom pivo a dostávali zaň výmenou cigarety. Zároveň medzi pevne ustavené kukolické mýty patria aj príbehy o pohraničníkoch lákajúcich ľudí, prípadne „lapajúcich“ zablúdencov a ich následnom posielaní na stavbu Varšavy v 50-tych rokoch (popisovaná dĺžka núteného nasadenia vo Varšave u rôznych ľudí variuje od nesplnených vyhrážok, cež tri mesiace až po dva roky).

V iných častiach pohraničia sa vyskytovali podobné rozprávania, neraz časovo situované dokonca v 80-tych rokoch minulého storočia². V Kukoliciach bol tiež zriadený pioniersky krúžok nazvaný „Pionýr Hraničár“, ktorého cieľom bolo využiť znalosti miestnych detí o hraničnom lese a pomôcť príslušníkom *‘chytať diverzantov’*. Ľudia vzhľadom k hore uvedenému často priamo hodnotia tesne povojnové vzťahy s Poľskom ako zlé – akoby sa postava pohraničníka vyhrážajúceho sa stavbou Varšavy symbolizovala celé Poľsko a najmä poľský štát. Tento pocit bol ešte umocnený neskorším výrazným zintenzívnením dolovania v bani Bogatyňa, viažúcim sa k výstavbe elektrárne Turow, započatej v roku 1958³, ktoré nepriaznivo vplývali na životné prostredie v oblasti.

Hranica bola navyše obzvlášť prísne strážená aj v inak mierne uvoľnenejších 80-tych rokoch, keďže československá vláda sa obávala, že by Solidarita a iné občianske hnutia v Poľsku mohli zmobilizovať aj domácu spoločnosť a niekoľkokrát dokonca sťahovala vojská na severnú hranicu pre prípad ďalšieho *‘bratského’* zásahu v rámci Východného bloku.

K styku s poľským obyvateľstvom tak v podstate s výnimkou hraničnej stráže dochádzalo len počas organizovaných výletov, či výmen oficiálneho charakteru. K takým patrila napríklad družba miestnej školy so školou v Bogatyni, či občasné futbalové zápasy a hasičské súťaže. Výlety smerom do Poľska sa takmer neorganizovali a nezdá sa, že by v obci bolo zvykom tráviť dovolenky u severných susedov. Podľa slov jednej obyvateľky, ešte aj na ceste do Východného Nemecka ich pri krátkej prestávke na poľskom území ani nenechali rozhliadnuť sa a nesmeli sa vzdialiť od vozidla.

3.4 Antény a satelity

Pri diskusii o sledovaní poľských televízií v minulosti a súčasnosti mi všetci opýtaní pamätníci socializmu v obci (približne 15 ľudí) potvrdili, že pred revolúciou bolo zvykom pozeráť poľské stanice, nakoľko voľnejší politický režim v Poľsku sa najmä v období 80-tych rokoch premietal aj do liberálnejšej voľby filmov.

² Informácia pochádza od J. Grygara Ph.D.

³ Informácia z portálu mesta Bogatynia, sekcie o histórii mesta. Dostupné z: <http://www.bogatynia.pl/content/view/full/80>

'Isteže, pozerali sme poľskú televíziu, odjakživa. Hlavne filmy – tam dávali veci, o ktorých sme tu ani nesnívali, vtedy neboli DVDčka ani nič takého, americké filmy sa nedali len tak jednoducho zohnať. Dneska už to máme všade, sú Novy, Primy, Markízy; takže dnes pozeráme pomenej, skoro vôbec.'

(Parafr. z výskumného denníka, 8.3.2013)

Kukoličania tak sledovali západné „hity“, ktoré sa k nám dostávali zriedkavo, práve na stanicach severných susedov a ešte Kukoličania narodení začiatkom 80. rokov si z detstva spomínajú na 'Smurfy'.

V dnešnej dobe však až na výnimky takmer nikto poľskú televíziu nesleduje a dokonca panujú nezhody o tom, či je možné ju chytiť. Záhada sa čiastočne vyriešila, keď som zistila, že obyvatelia, ktorí namiesto antény používajú satelit, poľské programy nemajú v ponuke a podľa vlastných slov za ne predsa nebudú platiť navyše a keď už sledujú zahraničnú televíziu, 'sú skôr na tých Slovákov'. Blízkosť na regionálnej a priestorovej úrovni je tak nahradená nostalgickým pocitom súdržnosti so Slovenskom, odrážajúc staré, štátom utvárané linky, ktoré naďalej v určitých formách v spoločnosti pretrvávajú.

Sledovanie poľských staníc za socializmu označil jeden z obyvateľov sám za zaujímavý bod diskusie vzťahov k Poľsku – ak predtým ľudia v dobe obmedzených technických možností sledovali čiastočne z núdze poľskú televíziu a prichádzali tak do styku s jazykom a kultúrou, s rozvojom možností bola táto prax postupne po revolúcii úplne opustená. Dá sa tak pozorovať zaujímavý jav – rozvoj technológií (v spomínanom príklade prechod z analógového na digitálne vysielanie) slúži ako prostriedok vytvárania či umocňovania sociálnych hraníc, ktoré v minulosti neexistovali, alebo boli výrazne rozvoľnené.

Okrem televízie sa v dedine dajú ľahko naladiť poľské rádiá (niektorí dokonca tvrdia, že naskakujú prednostne pred českými, ktoré je nutné hľadať dlhšie) - nikto, s kým som sa mala možnosť rozprávať ich však nepočúva. Signál mobilných operátorov je v obci stabilný, po premiestnení sa mimo centrálné obývané územie však často naskakuje roaming a mobily prechádzajú na poľské siete – hranice signálu nenasledujú štátne hranice a fungujú ako pripomenka blízkosti poľských susedov.

3.5 Hovorí państwo po polsku?

V súvislosti s tým, že v minulosti bola hojne sledovaná poľská televízia, je tiež až do očí bijúce kukolické odmietanie schopnosti hovoriť poľsky. Vo vyjadreniach mnohých miestnych ide dokonca o jeden z dôvodov, pre ktoré nevyhľadávajú príležitosti k návšteve Poľska, či kontakty s Poliakmi - „*Neviem po poľsky a nemám k tomu vzťah, čo by som tam robila...*“. V dedine som sa dokonca stretla s teóriou, že Česi nevedia po poľsky kvôli tomu, že po prvé, školský systém v Československu obecné nepodporoval výuku jazykov s výnimkou ruštiny a po druhé, hlavne staršie generácie sú pri učení sa cudzích jazykov zvyknuté na dril a (na rozdiel od napr. Poliakov) neradi používajú reč, ktorú nevedia dokonale, alebo inak povedané, nezdá sa im vhodné dohovárať sa rukami-nohami. Jedným dychom však vždy dodajú, že osobne nemajú problém sa v prípade potreby dohovoriť a ide len o obecnú úvahu. Po niekoľkých rozhovoroch na tému jazyka som nadobudla pocit, že Kukoličania podčiarkujú nezrozumiteľnosť poľštiny, aby využili najzjavnejší rozdiel medzi komunitami na zdôraznenie ich vzájomnej nekompatibility a rozdielnosti. Symbol jazykovej bariéry sa prenáša na bariéry sociálneho charakteru – napriek tomu, že poľština ako príbuzný jazyk reálne nie je pre Čechov až tak ťažko zvládnuteľná.

K zaujímavej situácii pri debate o jazykoch došlo pri mojej rannej návšteve jedného z novopostavených domov v dedine, kde sa čochvíľa plánuje nasťahovať mladá rodina momentálne žijúca v Prahe, ktorá sa rozhodla vymeniť mesto za vidiek. Žena, pracujúca na cudzineckej polícii pochádza z jednej z okolitých dedín, kde dodnes žijú jej rodičia. Muž, vyšetrovateľ na kriminálke vyrástol na Ostravsku a hrdo sa k svojmu pôvodu hlási (napr. vykrikovaním Baník p..o! po niekoľkých rundách.) Práve on aj vďaka svojmu postaveniu na pomedzí insidera a outsidera v diskusii so svojou manželkou či miestnymi dokázal (pre moju prácu veľmi prínosne) sproblematizovať vzťah Kukoličanov k Poľsku a Poliakom, uvedením kontrastného príkladu svojej osobnej skúsenosti z Ostravska, kde sú ľudia na oboch stranách hraníc podľa jeho slov medzi sebou v tesnom kontakte. Pri spomínanej návšteve došlo takmer k manželskej hádke po tom, čo muž vyjadril nepochopenie pre Kukoličanov:

M: 'Ja to stále hovorím, je úplne absurdné, že žijete tu rovno na hranici a ignorujete sa navzájom. S Poliakmi treba kšeftiť, vôbec neviete o čo prichádzate – u nás sme od mala

zvyknutí kšeftovať s nimi a všetci vedia po poľsky, je to úplne prirodzené, vás nechápem vôbec.'

Ž: 'Tak dobre, u vás to je tak, ale tu to nikdy nefungovalo, tu ľudia vždy skôr chodili do Nemecka, aj v dedine ľudia hovoria viac nemecky. Nemáme zvyk chodiť tam ani kšeftovať s nimi.'

M: 'ProsímŤa, kam do Nemecka, ste úplne mimo. Veď aj v tomto dome je všetko poľské, bez nich by sme nič nepostavili, dvere, okná... Veď v poriadku, ale zbytočne sa pripravujete o handl, ako keby ste nebývali kilometer od seba, to nechápem.'

(parafráza z výskumného denníka, 9.3.2013)

V tomto prípade žena siahla po vysvetlení zdôraznením alternatívnej linky ľudí z Frýdlantska na Nemecko. Ako však naznačil už sám jej manžel, bližšie vzťahy s Nemeckom sa nezdajú byť skutočnosťou – aspoň sa mi nepodarila vypozerovať ani zvýšená miera znalostí nemčiny, ani pocit väčšej súnáležitosti k Nemecku, skôr naopak.

Pri podobnom rozhovore za prítomnosti podpichovačného Ostraváka večer pred tým v kruhu hasičov zas jeden z obyvateľov vysvetľoval, že po poľsky sa v Kukoliciach ľudia nemali kedy naučiť, keďže pôvodné obyvateľstvo na oboch stranách hranice bolo vyhnané a nové vzťahy vzhľadom k rýchlemu vybudovaniu ostro stráženej hranice nemali kedy vzniknúť. Navyše, dedina nedisponuje hraničným prechodom k poľskému sídlu priamo v obci – Kukolice tak síce voľne povedané priamo hraničia s Poľskom, nie však s Poliakmi. Ako dôkaz uviedol napr. blízke Habartice, kde výstavba takmer voľne pokračuje krížom cez hranicu a ľudia sú tak odjakživa zvyknutí miešať sa a 'kšeftiť', rovnako ako je spomínaný policajt zvyknutý z domova.

Ako čiastočne vidieť aj na hore uvedených príkladoch, zdá sa, že obyvatelia Kukolíc nemajú jasne definované a premyslené dôvody vzájomného ignorovania sa s Poliakmi. Pri rozhovoroch som takmer vždy mala pocit, že sú mojimi otázkami, implicitne naznačujúcimi neštandardnosť situácie, zľahka zaskočení a svoj názor, prípadne odôvodnenia konštruujú počas odpovede, často až defenzívnym spôsobom (hlavne v prítomnosti ostravského policajta). Univerzálne identifikovateľné je pri tom odvolávanie sa dedinčanov na javy z minulosti v rôznej podobe a len minimálne hľadanie príčin obmedzených stykov v súčasnosti, na ktorú už však má mnoho ľudí ostrejšie vyhranený názor, ako bude ukázané v ďalších častiach práce. Z rozprávania

informátorov je tak vidieť Kukoličanmi potvrdzovaná vzájomná ignorácia a zároveň značná neistota a problematickosť pri jej vysvetľovaní. Tento stav je teoreticky možné vysvetliť v rámci častého postoja dominantnej skupiny k slabšiemu ako akési zhovievavé prehliadanie a neproblematizovanie zhoršených vzťahov, ktoré sú vnímané ako prirodzené.

3.6 Elektráreň Turow, baňa Bogatyň a haldy

Elektráreň Turow a príľahlá baňa Bogatyň rozliehajúca sa v tesnej blízkosti hranice patria medzi zásadné krajinotvorné a symbolicky pôsobiace prvky v oblasti. Elektráreň bola uvedená do prevádzky na začiatku šesťdesiatych rokov a zároveň s ňou vznikla povrchová baňa Bogatynia, zameraná na ťažbu hnedého uhlia pre elektráreň. Postupnou ťažbou bol vytvorený obrovský kráter veľký desiatky štvorcových kilometrov a hlboký viac ako 200 metrov. Zároveň na jeho okraji vznikli vysoké haldy vyťaženej sutiny, lemujúce hranicu pri Kukoliciach, ktoré hrajú výraznú rolu v argumentácii miestnych proti prípadnému prechodu časti pohraničných pozemkov obce na poľskú stranu v rámci vyrovnania hraničného dlhu (podrobnosti nižšie). Dnes tvorí výkon elektrárne približne 8 percent celkového výkonu poľskej energetiky a celé odvetvie je bezkonkurenčne najdôležitejším zamestnávateľom v oblasti [Zmija 2011: 5-6]. S prevádzkou elektrárne a banskou činnosťou bola a je spojovaná aj otázka znečistenia životného prostredia v celom širšom okolí a rovnako aj údajné zmeny miestnej klímy, čo sa výrazne odráža aj v rozprávaniach Kukoličanov .

Obzvlášť za socializmu dosahovalo znečistenie v oblasti alarmujúcich rozmerov – nie je náhoda, že veľká časť protestov proti režimu v 1989 kládla v rôznych oblastiach severných Čiech silný dôraz na ekologické témy [Vaněk 1996]. Kukoličania popisujú, ako kvôli poprašku nebolo možné nechať na noc na dvore vypranú bielizeň, keďže do rána by bola pokrytá vrstvičkou sivého prachu a chlapi v dedine spomínajú na nekonečné umývanie áut zaparkovaných v záhrade, ktoré vždy v priebehu pár dní zapadli ťažko zmývateľnou špinou z ovzdušia. Jeden z obyvateľov dokonca v rozhovore tvrdil, že sa vyskytovali situácie, kedy zvýšené emisie spôsobovali *'fantazmagorické scény dediny pokrytej jasne žltým alebo červeným snehom'*. Znečistenie sa tiež prejavovalo vo forme kyslých dažďov, či spádu kysličníka síričitého, ktorého ničivé pôsobenie je dodnes symbolizované holými hrebeňmi blízkych Jizerských vrchov. V obci sa

možno stretnúť s množstvom príbehov o ekologických dôsledkoch priamo v Kukoliciach, týkajúcich sa najmä úbytku rastlinných a živočíšnych druhov. Napr. istá staršia pani mi pri posedení na záhradke spomínala, že v lese rástlo menej rôznych druhov húb a kuriatka (lišky) v minulosti vôbec nebolo možné nájsť. Rovnako v obci kvôli znečisteniu údajne nežili žiadne jašterice.

Ďalšími z rady dôsledkov pôsobenia elektrárne a bane sú podľa miestnych zmeny klímy v oblasti (najmä priamo v dedine), či vznik tzv. depresného kužeľa, stláčajúceho hladinu spodnej vody do väčšej hĺbky. Najčastejšie pripomínanou zmenou je vznik zrážkového tieňa nad Kukolicami. Dlhodobé zníženie množstva zrážok má byť spôsobené súčinnosťou dvoch prvkov – hald týčiacich sa na hraniciach, vytvárajúcich umelé kopce zachytávajúce zrážky a prúdu teplého vzduchu stúpajúceho do atmosféry z hĺbky bane, rozrážajúceho prípadnú oblačnosť. Pamätníci doby čias pred stavbou elektrárne a vznikom bane v obci popisujú výrazne daždivejšie počasie v porovnaní s dnešnou dobou. Obyvatelia svoje tvrdenie dokladajú aj príkladom ničivej záplavovej vlny, ktorá sa prehnala oblasťou v auguste roku 2010. Kým Bogatyn, blízka Kaprová či susedné Murčice utrpeli v dôsledku povodní veľké škody, Kukolice vyviazli s menšími problémami – miestny hasiči dokonca vzhľadom k nepomerne väčším škodám v okolí zasahovali mimo Kukolíc. Bohužiaľ, vzhľadom k neexistencii meteorologických dát z dediny, nie je možné podrobiť rozprávania o zrážkovom dáždzniku triangulácii a ako jediný zdroj informácii zostávajú Kukoličania. Na rozdiel od otázky zrážok, je však v odborných materiáloch potvrdená existencia depresného kužeľa, spôsobeného hĺbkovou ťažbou a technickým odvodňovaním banskej jamy.⁴

Pri rozprávaní o minulosti sa u Kukoličanov pocitovo zlieva prísne strážená neprierodná hranica a elektrárenský kolos znepríjemňujúci životné podmienky v dedine. Ako povedal bývalý starosta pri mojej otázke na výhody pohraničnej polohy Kukolíc:

‘Výhody? Myslím, že práve naopak, obci bola pohraničná poloha vždy skôr na obtiaž. Vezmite si baňu a elektráreň Turow a Bogatyn, kvôli nim dochádzalo k veľkému znečisteniu, to sem všetko padá priamo za hranicu. Spád kysličníka uhličitého, prach, výsyvky – na Jizerkách vidieť dodnes ako si to odniesli. Tu síce asi vďaka haldám nedošlo

⁴ [NILU 2011b: 27]

k tak strašným škodám, ale skôr ako k výhodám, umiestnenie na hranici prispievalo k averzii k susedom. Ani nie tak k ľuďom ako k vláde. Veď sme mali široký neprekročiteľný hraničný pás – žiadne veľké kamarátstva ani nemohli vzniknúť, ale ľuďom v Poľsku sa znečistenie samozrejme nemalo prečo dávať za vinu.'

(parafr. z výskumného denníka, Čepek, 9.3.2013)

Hranica je v rozprávaní pána Čepka priamo prepojená so znečistením prichádzajúcim z poľskej strany. Bez toho, aby sme sa konkrétne venovali v rozhovore ekológii, automaticky enviromentálne problémy spomenul sám od seba. Symbol hranice, ako nepriepustnej línie v lese je tak posilnený o predstavu hranice ako hrozby, reprezentujúcej nadchádzajúce znečistenie. Zároveň je zaujímavé všimnúť si v rozprávaniach odraz niekdajšej spoločenskej reality – nikto z Kukolíc nenaznačil existenciu aktívnej snahy dedinčanov zmeniť nepriaznivú situáciu.

Pri debate o prítomnosti obce Kukolice vždy zdôraznia, že v súčasnosti sú ekologické problémy minimalizované. Haldy sú rekultivované a spomienky na mesačnú krajinu za hraničnou čiarou sú minulosťou - dnes prechádzajú voľne v prirodzený kukolický les. Spád škodlivín v oblasti stále pretrváva, avšak z ďaleka nedosahuje niekdajší rozsah a minimálne priamo neovplyvňuje život v obci (problémy s vešaním bielizne vymizli). Do lesov sa vrátili kuriatka a v obci a jej okolí je možné pozorovať jašterice. Niektorí obyvatelia dokonca vyzdvihujú zdravé životné prostredie ako jednu z devíz života v Kukoliciach (aj keď často v kombinácii s chválou okolitej prírody, čo môže zvädzať k dvojakej interpretácii ich tvrdenia, nakoľko to, že je v okolí zeleň nevypovedá o čistote prostredia.) K zlepšeniu prostredia dozaista pomohlo aj ukončenie prevádzky elektrárne podobnej Turowu na nemeckom pohraničí – upriamilo to však zvýšenú pozornosť na stále funkčný elektrárenský komplex v Poľsku, ktorému je dnes ako jedinému prikladaná zodpovednosť za znečistenie oblasti.

Napriek tomu, že v porovnaní s časmi reálneho socializmu a nástupom prísnejších noriem sa miera znečistenia oblasti výrazne znížila, staré krivdy spolu s aktuálnym (stále nie ideálnym) stavom naďalej zotrávajú v mysliach ľudí a nie všetci sú uspokojení pozorovaním, že vzduch je čistejší ako kedysi. Objektívne vzaté, v obci nie sú prekračované limity nebezpečných látok, pri skúmaní analýz ekologických dopadov prípadného rozširovania elektrárne Turow je však

jasné, že Kukolice zostávajú v jadre spádovej zóny.⁵ Jedna z obyvateľiek obce vyjadrila svoje pocity v rozhovore so mnou jasne:

‘Ja: Ako sa žije v Kukoliciach, ste tu spokojná?’

Pani Ružena: To teda ani nie, nežije sa tu veľmi dobre, je tu nezdravo; a to prostredie následne vplýva na všetkých v dedine.

Ja: Mohli by ste to rozviesť?’

Pani Ružena: Napríklad keď prší, je to úplný humus, cítite zlý vzduch zo všetkých tých splodín, ktoré sem lietajú od Poľska. A v mojej rodine sme všetci chorí – určite je to do veľkej miery aj kvôli vplyvu prostredia. Minule som sa o tom rozprávala so svojou doktorkou a tvrdila mi, že to tiež vníma; že už napríklad pod Brabinou (pozn. ide o blízku obec) sú ľudia zdravší, kým v Kukoliciach má každý druhý nejaké zdravotné problémy.’

(parafr. z výskumného denníka, Ružena, 23.8.2012)

Pani Ružena podľa všetkého nezdieľa rozšírený pocit, že životné prostredie v obci je na prijateľnej úrovni a negatívny stav pripisuje splodínám z Poľska. Jej príklad Brabinej ako zdravšej obce zodpovedá rozprávaniu bývalého starostu o hraniciach ako príťaži pre obyvateľov – Brabiná sa totiž nachádza približne o desať kilometrov na juh a na východ od Kukolíc a teda aj ďalej od elektrárne a bane.

Pri popisovaní prítomnosti sú tiež čoraz častejšie namiesto poľského štátu ako pôvodcovia problémov zosobnení v rozprávaní dedinčanov priamo Poliaci.

‘Poliaci primerane nekomunikujú svoje kroky; Poliaci stále tak trochu kašľú na nariadenia EU týkajúce sa ekológie, vid’ tie ich salámy; Poliakom je to jedno (že zasypú zdroje vody).’

(úryvky zo stretnutia so starostami Kukolíc a Murčíc, parafr. z výskumného denníka, 2.5.2012)

V mysliach dedinčanov akoby Poliaci ako jednotlivci splývali s predstaviteľmi investorov v energetickom priemysle, či s priemyslom ako takým. Sú reprezentovaní ako nespoľahliví, nekomunikatívni ľudia, ktorí sa nezaoberajú negatívnymi ekologickými dopadmi svojich činov.

Všetky uvedené výroky vyjadrujúce esenciu vzťahu Kukoličanov k Poľsku a Poliakom v ekologických záležitostiach, padli pri debate o plánovanej veternej farme Bogatyn. Veterné elektrárne by mali stáť na kopcoch vytvorených haldami. Nikto v obci si nie je istý plánovaným

⁵ [NILU, 2011a]

počtom elektrární a medzi obyvateľmi panujú obavy z hluku a najmä z možného pôsobenia tak ťažkých stavieb na statiku hald. Ľudia majú totiž stále v živej pamäti prípad, kedy sa haldy už v minulosti začali zosúvať smerom k štátnym hraniciam a museli byť pracovníkmi bane pohotovostne spevnené betónovými zábranami. Rozšírenie alebo pohyb hald by zároveň znamenali ohrozenie alternatívnych zdrojov vody, ktoré sa v ich okolí nachádzajú. Navyše, pohyb turbín a hluk z elektrární okrem ľudí môže rušiť aj sťahovavé vtáky na ťahu. V prípade stavby veternej farmy došlo údajne k uisteniam, že počas doby preletov vtáctva by sa elektrárne vypínali – avšak dôvera domácich v splnenie sľubu je minimálna, vyjadriteľná skratkou jedného Kukoličana: *‘to chcem vidieť.’* Elektrárne a ich podľa niektorých nie príliš estetický vzhľad v krajine, zároveň s možnou hlučnosťou tiež trápia predstaviteľov obcí ako možná prekážka rozvoja turizmu, ktorý je vnímaný ako odvetvie s najväčším rastovým potenciálom v oblasti.

V skratke, debata o probléme predpokladanej veternej farmy podčiarkuje niekoľko opakujúcich sa momentov symbolických predstáv Kukoličanov o druhých a zároveň o sebe, ktoré budem ďalej dokumentovať v texte. 1. Poliaci nediskutujú o svojich zámeroch a nedbajú na informovanosť obyvateľov v Čechách, ktorí priamo pocítia dôsledky ich plánov. Kukolice/obce na Frýdlantsku tak žijú vo večnej neistote – obyvatelia často citujú svoj pocit ako *‘o nás bez nás’*. 2. Od Poliakov sa nedá očakávať primeraná starostlivosť o životné prostredie, za hranicou je splundrovaná industriálna krajina, ostro kontrastujúca s malebnou podobou českej strany, kde ľudia dbajú na prírodu a jej ochranu.

Stojí za povšimnutie, že sémantický prechod od Poľska k Poliakom je tu takmer bez výnimky dokonaný. Ako neskôr ukážem, tento jav môže byť následkom zvýšenej a často negatívne vnímanej interakcie s jednotlivými poľskými občanmi v dedine a okolí.

Starosta obce zhrnul emócie Kukoličanov jednoducho - ako neustály pocit ublíženosti, prameniacy z istej miery bezmocnosti, ktorú v dedine po desaťročia pociťujú.

‘Ja vždy hovorím, že my Česi sme zvláštny národ – stále máme akýsi pocit ublíženosti. Zoberte si tu v dedine, elektrárneň Turow dlhé roky funguje a práši sem, Jizerky stratili les a my s tým nemáme čo urobiť, predtým sme ani nevedeli určiť ako veľmi sa to na nás sype, nikto nám nič nepovedal. Teraz zas máme vracať štátny dlh, z ktorým v podstate

nič nemáme a zas s nami štát nediskutuje. Čo si budeme navrávať, je tu z toho všetkého, ako sa hovorí, blbá nálada.'

(parafr. z terénneho denníka, 2.5.2012)

Pre obyvateľov poľských dedín v okolí sú elektrárne a baňa hlavnými zamestnávateľmi a navyše sú po desaťročiach zvyknutí na zhoršené podmienky životného prostredia. Práca v bani a v elektrárni prirodzene nie je platená príliš veľkoryso (zároveň vzhľadom k nižšej životnej úrovni v Poľsku) a pre ľudí z Kukolíc nepredstavuje alternatívu zamestnania – napriek tomu, že v obci je vysoká nezamestnanosť, nikto s dotazovanými neuvažuje o dochádzaní do zamestnania za hranice. Energetici a ťažiarci si podľa slov Kukoličanov tak trochu kupujú občanov veľkorysým sponzorovaním okolitých obcí – napr. stavbami detských ihrísk. Image Poliakov v myšliach Kukoličanov je tak dokonaný – príjemné životné prostredie čiastočne z núdze a čiastočne z pohodlnosti vymenili za zisk a v prípade, že majú záujem o výlet do prírody, či o primerané zamestnanie, prichádzajú do Čiech.

Napriek tomu, že niektorí informátori v obci spomenuli príklad Ostravska ako reverznú situáciu, kedy česká strana krajiny podlieha priemyselnému a ťažnému plundrovaniu, zatiaľ čo poľská strana je nútená znášať dôsledky a uznali, že si nemajú čo s Poliakmi vyčítať, prevažujúci diskurz je jasný. Kukolice a okolie sú obývané civilizovanými, s prírodou súladiacimi ľuďmi, kým Bogatyň je symbolom ekonomickej stagnácie, šedivosti banského mesta a zničeného životného prostredia.

3.7 Hraničný dlh, les a hríby

V súvislosti so spomínanou dualitou predstáv o sebe a druhých a pocitom ublíženosti je vhodné spomenúť problematiku hraničného dlhu, ktorá sa Kukolíc dotýka. Česká republika má voči Poľsku hraničný dlh 368 hektárov pochádzajúci z 50. tých rokov, kedy v určitých úsekoch došlo k narovnaní hraníc. Vlády sa v tej dobe tiež v dohode „David - Rapacki“ (1958) dohodli, že územné nezrovnalosti sa medzi štátmi vyriešia majetkovým vyrovnaním - k čomu aj vzhľadom k súdružskému vzťahu oboch republík nedošlo a záležitosť nebola ďalej riešená. Po zmene režimu v oboch krajinách sa však české ministerstvo zahraničných vecí pod vedením Jiřího

Dienstbiera rozhodlo otvoriť diskusiu o navrátení dlžných hektárov Poľsku ako gesto priateľstva. Pohraničné pozemky vhodné na vyrovnanie dlhu sa vytipovávali spomedzi pozemkov vlastnených štátom, ktoré nie sú obývané a ideálne ani hospodársky využívané. Pozemky boli spísané do zoznamu, ktorý je dodnes predmetom sporov a jednaní, nakoľko žiadne pozemky do dnešného dňa neboli prevedené [Štátna správa 2007: 1-6].

Týmto kľúčom sa do zoznamu štátnych pozemkov predbežne určených na prechod Poľsku dostalo relatívne veľké množstvo zeme na Frýdlantskom výbežku, včetně 43 hektárového územia, na ktorom sa rozkladá les priľahlý ku Kukoliciam (33 ha). Práve dotazovanie so zameraním na hraničný dlh poukazovalo na silné symbolické vymedzenia obyvateľov, ktoré ma následne priviedli k modifikovaniu zamerania práce. Napriek tomu, že v tejto chvíli sú Kukolice vyňaté zo zoznamu obcí, ktorých sa narovnanie dlhu môže týkať, Kukoličania zo všetkých nami obchádzaných obcí reagovali na prípadné odovzdanie územia Poľsku najemotívnejšie, používajúc širokú škálu druhov argumentácie proti. Konkrétne príklady uvádzam spolu s vyjadreniami obyvateľov.

Základnou a najčastejšie sa opakujúcou reakciou pri opýtaní sa na názor na dlh, bola bez irónie vypovedaná veta *'haldy nás zasypú'*, prípadne *'haldy zasypú les a hríby'*. Obava z rozšírenia hald, ktoré momentálne lemujú hranicu a ich priblíženie k zástavbe obce je všeobecným a nie nepravdepodobným javom (viď vyššie spomínaná nutnosť inštalácie betónových pilierov zabraňujúcich pohybu hald v minulosti). Na druhej strane, pohraničné haldy sú zrekultivované a dlhšiu dobu nepoužívané na uskladnenie ďalšej sutiny. Upozornenie na tento aspekt nevnímal nikto z opýtaných ako uistenie, že haldy by sa nerozširovali – naopak mnohí hovoria priamo o možnosti rozšírenia samotnej ťažby na novozískané hektáre územia. Je ťažké z pohľadu výskumníka určiť, do akej miery je priblíženie ťažobnej činnosti bližšie k obci reálne – v mysliach obyvateľov však figuruje ako aktuálna hrozba. Napriek tomu, že rozširovanie hald či ťažby je neisté, je zjavné, že vo výpovediach ľudí cítiť obavu zo samotnej možnosti pripojenia časti územia obce k bogatynskej oblasti – predstavy kúska kukolickej a zároveň českej prírody a priestoru pre život vydaného napospas poľským ťažiarom, nedbajúcim o životné prostredie,

ktorí by mohli kedykoľvek zem len niekoľko sto metrov od obecnej zástavby bez mihnutia oka premeniť v mesačnú krajinu.

Tento koncept je výrazne podčiarknutý práve skutočnosťou, že vytipovaný pozemok je pokrytý lesom. Chodenie do lesa a chodenie na huby je podľa všetkého elementárnou súčasťou identity Kukoličanov a za tradičnú činnosť hodnú ochrany ho považujú aj jedinci, ktorí priznávajú, že sami *‘na to moc nie sú’* a preferujú iné formy relaxu. Jeden obyvateľ vo svojej zhrnul všetky dôležité funkcie lesa:

‘Jasné, les sa využíva stále. Keď je sezóna, chodí sa tam na huby, aj keď teraz poriadne nerastú, už som tam dávno nebol. Poľovníci ho majú na poľovačky a to viete, slúži aj na behanie za ženskými. Ja už dnes pomenej, ale je to tak, kde inde majú mladí hľadať trocha súkromia. A samozrejme, niektorí v dedine tam chodia kradnúť drevo.’

(parafr. z terénneho denníka, 3.5.2012)

Ako nadsadene povedal starosta Kukolic, pre Čechov, hubársky národ by strata jediného obecného lesa bola *‘tragedia narodowa’*. Navyše, les navštevujú aj hubári z Poľskej strany hranice, čo v očiach Kukoličanov dokladá, že na ich strane nemajú v blízkosti prírodu ani vhodné miesta na hubárenie a zároveň podčiarkuje argument o dôležitosti lokality lesa pre miestne komunity. Pri popisoch poľských hubárskych návykov sa opäť opakuje stereotyp, ktorý si po niekoľkých výjazdoch trúfam označiť ako ľahký pocit vyššej civilizačnej úrovne medzi obyvateľmi Kukolic.

‘M: Áno, Poliaci tiež chodia zbierať huby. Ale aby som to povedal slušne, nevedia hubáriť.

Ja: Mohli by ste vysvetliť, čo tým myslíte?

M: Viete, u nás je hubárenie hlavne hobby, tak trochu rituál a nie spôsob ako silou-mocou pobrať všetky dobré hríby, rozumiete mi, brať to ako prílepšenie. Navyše majú spôsoby, z ktorých hubára berú mrákoty – stále nachádzam vyvrátené, rozkopené nejedlé hríby, to sa predsa nerobí. Navyše zbierajú do plastových vedier, proste nejaká hubárska kultúra nehrozí.’

(parafr. z terénneho denníka, 24.8.2012)

V súvislosti so sťažovaním sa na nedostatok hubárskej etikety, či obavy z devastácie životného prostredia som narazila na rozpor vyskytujúci sa v obecnom diskurze. Ako bolo spomenuté vyššie, jeden z hlavných leitmotívov diskusie je, že Poliaci určite zasypú les a hríby a Kukoličania

stratia obľúbený priestor na rekreáciu. Keď sme sa však na jednom z prvých stretnutí spýtali starostu, prečo by les nemohol ďalej slúžiť ľuďom rovnakým spôsobom, len s rozdielom, že oficiálne by bol pod správou Poľska, dostali sme prekvapivú odpoveď – v prípade prechodu lesa k Poľsku, by správca lesa (Lesy ČR), ako údajne prehlásil, les pred jeho prevodom Poľsku celý vyrúbali. Tým dochádza k závažnému zvratu – nie poľská strana, ale česká správa lesov samotná by s vidinou posledného zisku pred odovzdaním zeme bez problémov zničila les. Je príznačné, že k tejto informácii sa bolo nutné dopátrať viacerými otázkami a nikto ju v samostatnom rozprávaní nezmieňuje. Dualita poľskí ťažiarci vs. českí ochranári je dokonale zborená, nezdá sa však, že by prekážala dedičanom v pokračovaní ich zdanlivo bezrozporných rozprávání o ohrození lesa pod poľskou správou – obrat nezapadá do obecného diskurzu o sebe samých a je teda v rozprávaniach dôsledne ignorovaný.

Ďalšie zaujímavé aspekty debaty o prípadnom prechode pozemkov sa vždy rozvinuli, keď som v otázke naznačila, že les a zem predsa zostanú na svojom mieste a vzhľadom k schengenskému režimu na hraniciach si teoreticky jednotliví Kukoličania ani nevšimnú zmenu. Ako som sa ale mala možnosť presvedčiť, tento môj argument nebol medzi tými, s ktorými som sa o probléme zhovárala, braný vážne. Slovom starostu:

'Niektorí hovoria, že sa o to nemusíme až tak pieť, veď máme Schengen a je to už jedno. Ale taký argument je lichý – republika predsa nie je nafukovacia a o čo raz prideme, už znovu nezískame. Dobré, teraz máme otvorené hranice a mier, ale nikto nevie do kedy, nevieme čo príde v budúcnosti a hranice zostanú zmenené. Navyše málokto si uvedomuje, že kedysi sme boli ako republika sebestační, čo dnes nehrozí. Ja chápem, že dlhy sa majú plniť, ale Poľsko je veľké a my sme malí (úsmev), nedá sa diviť, že ľudia nie sú spokojní.'

(parafr. z terénneho denníka, 24.8.2012)

Okrem vzťahu k osobne žitému priestoru obce sa starosta vo svojom vyjadrení vzťahuje k českému štátu ako istej hodnote hodnej ochrany a prechod pozemku Poľsku by vnímal ako nezvratnú stratu územia, ku ktorému obyvatelia Kukolíc a českí občania teraz pristupujú ako k svojmu. Napriek tomu, že hranica už nie je manifestovaná hraničným pásom ako kedysi a predel medzi Českou republikou a Poľskom sa dá rozoznať len pomocou nemnohých hraničných kameňov, nezdá sa, že by sa mentálna mapa hraníc v myšliach Kukoličanov

rozvoľnovala – práve naopak, možno aj vďaka otvoreniu diskusie o zmene hranice, zostáva veľmi striktno definovaná. Zaujímavé je, že sa vyskytli aj vyjadrenia typu *‘les je odjakživa na našej strane’* a v širšom kontexte Frýdlantska v iných obciach nebola neobvyklá argumentácia históriou, neraz siahajúca po Máriu Teréziu. Odvolávanie sa na dejiny tu vystupuje ako stratégia, ktorá v očiach informátorov potvrdzuje legitimitu hranice v jej súčasnej podobe, pričom historické nároky sú vnímané ako neproblematické a ťažko spochybniteľné fakty. V širšom kontexte by sa tu dalo diskutovať o zásadnej role dejepisu a histórie pri tvorbe národného povedomia zo strany štátnej moci. (srov. Newman, Paasi 1998)

Kedže obyvatelia a ich rodiny osídlili región pred menej ako sedemdesiatimi rokmi, odvolávanie sa na históriu vyznieva zvláštne, o to viac je ním však poukázané na previazanosť ľudí na český štát. Otázkou zostáva, do akej miery ide o nepriamy manifest vzťahu k štátu a do akej miery je predstavovaná hranica u väčšiny obyvateľov zažitá z dôb minulého režimu, kedy tvorila jasne identifikovateľný a nepriepustný šrám v krajine a vryla sa do pamäte tak trochu zo zvyku. Symbol hraníc totiž v kontexte európskych národných štátov hrá nesmierne silnú rolu, ktorá by sa nemala podceňovať.

Podobnú situáciu zažitých hraníc popisuje Bray v štúdiu o baskických nacionalistoch žijúcich na španielsko-francúzskom pohraničí. Napriek tomu, že Baskovia sa považujú za samostatnú etnickú skupinu a schengenskou dohodou boli hraničné kontroly rozdeľujúce komunity fakticky odstránené na začiatku 90.-tych rokov, v rozhovoroch jednotlivci často medzi rečou používajú označenia jednotlivých nacionalistických skupín na základe štátu, z ktorého pochádzajú – prezrádzajúc tak povedomie o hraniciach, ktoré v hlavách jednotlivcov naďalej pretrvávajú. Ich úloha dôležitého symbolického ukazovateľa inakosti (a v konečnom dôsledku ukazovateľa príslušnosti k národnému štátu) v rámci navonok homogénnej skupiny baskických bojovníkov za nezávislosť zostáva neporušená [Bray: 22].

Na dôležitosť českosti ako identifikátora miestnych však poukázala aj iná téma mojich rozhovorov – prezidentské voľby 2013. V Kukoliciach výrazným rozdielom zvíťazil Miloš Zeman

nad Karlom Schwarzenbergom (zaokrúhlene pomerom 77 k 22 percentám hlasov)⁶. Pri debatách s Kukoličanmi som podľa mojich očakávaní zaznamenala mierne zvýšenú citlivosť na Schwarzenbergove výroky o Benešových dekrétach, na moje prekvapenie však zďaleka nehrali tak závažnú rolu ako presvedčenie mnohých obyvateľov, že bolo dôležité voliť pravého Čecha. Objavovali sa výroky typu *‘vadí mi, že Schwarzenberg nevie poriadne po česky’, ‘Schwarzenberg nemal dlhú dobu kontakt s krajinou’* či *‘nedokázala by som si predstaviť, že prvá dáma by hovorila len po nemecky.’*

Prehrávanie českej príslušnosti sa dá vysvetliť nutnosťou vzťahnúť sa k nejakej skupine v priestore krajiny bez histórie, respektíve s históriou, o ktorej sa až donedávna radšej mlčalo. Iné vysvetlenie sa dá hľadať v hraničnej polohe obce – ako ukazoval už Barth, zdôrazňovanie rozdielov sa najviac dostáva ku slovu v miestach miešania a stretov s vnímanou inakosťou. [Barth 1998] V Kukoliciach by išlo o učebnicový príklad – snaha odlíšiť sa od Poliakov vyžaduje posilnenie českej identity, snád' najjednoduchšie vyčleniteľného znaku rozdielnosti, garantovaného štátnou mocou. Navyše, hranica, s ktorou prichádzajú a najmä prichádzali Kukoličania denne do styku v bezprostrednej blízkosti dediny, je jedným z najsilnejších symbolov štátu a v národnom štáte nášho typu, oslavujúcom homogenitu obyvateľov jednej národnosti aj etnicity. V prípade pohraničnej obce, ktorej prirodzené hranice boli desaťročia zrezané hraničným pásmom, je tak do veľkej miery prirodzená identifikácia z územím a obyvateľmi na vlastnej strane čiary. Pocit príslušnosti k iným celkom, napr. kraju či euroregiónu Nisa som zaznamenala len v minimálnej miere. Obzvlášť snaha EU propagovať a spájať euroregión Nisa, ktorý sa rozkladá na častiach ČR, Poľska a Nemecka sa nestretáva s valným úspechom a zatiaľ sa nestal živým projektom – ako som vyššie ukazovala, pocit cezhraničnej solidarity je v oblasti minimálny.

Hlásenie sa k príslušnosti k ČR má v prípade hraničného dlhu aj druhú stranu mince. Keďže pozemky vytipovala česká vláda bez akýchkoľvek zásahov z Poľska, nespokojnosť a pocit ukrivdenosti, ako to nazval starosta, sa obracia na štát. Starostovia sa sťažovali na nedostatok informácií, rozhodovanie spôsobom o nás bez nás a chladnú byrokraciu štátnej správy. Medzi

⁶ Informácia z Kukolický Kurýr, 2. číslo 2013.

obyvateľmi tiež možno pozorovať podobné uvažovanie, ústiace k ďalšiemu vymedzeniu sa v mysliach Kukoličanov – tentokrát voči štátnym orgánom.

3.8 Priame interakcie s Poliakmi v súčasnosti

Pri dotazovaní Kukoličanov na Poliakov moje zistenia o aktuálnom súžití s nimi vystihol jeden z mladších účastníkov hasičského bálu v neskorších večerých hodinách: *‘Chcete vedieť niečo o Poliakoch? Kradnú, chodia sem pracovať a my tam nakupujeme. To je celé, nič viac, nič menej.’* Napriek tomu, že sa toto tvrdenie nedá zobecniť ako jednotný názor Kukoličanov, podobne ladené vyjadrenia sa vyskytovali v dedine príliš často na to, aby sa dali predpokladať neproblematické vzťahy medzi komunitami. V ďalšej časti sa postupne dotknem sporu o miestne kúpalisko, kriminality a krádeží pripisovaných Poliakom, ich dochádzanie za prácou do libereckej priemyselnej zóny a nákupov Kukoličanov v Poľsku.

3.8.1 Kúpalisko

Kúpalisko v Kukoliciach je ustálené označenie používané pre miestnu protipožiarnu nádrž. Hasiči ju podľa slov miestnych vždy raz-dvakrát ročne vyčistia od nánosov a následne je tradične využívaná ako neoficiálny obecný bazén – nádrž by len ťažko spĺňala zákonné predpisy pre verejný bazén a nie sú pri nej zamestnaní žiadni plavčíci. Pri mojich dotazoch na voľnočasové vyžitie v obci bolo kúpalisko takmer vždy spomenuté, často však s dodatkom, že sa v nedávnej dobe objavovali spory s návštevníkmi z Poľska.

‘Poslanec: Máme tu ešte kúpalisko, cez leto tam chodia hlavne mladí. Teraz tam začali chodiť Poliaci, boli s tým problémy, nechávali za sebou neporiadok, dokonca sa vyskytli nejaké bitky, šarvátky, až tam ľudia z dediny skoro prestali chodiť.’

Ja: A prečo vlastne Poliaci chodia až sem?

Poslanec: V Bogatyni totiž nemajú bazén a musím povedať, že ich obdivujem, ako sem v tých horúčavách chodia až z Bogatyne. Bohužiaľ, ale potom vytlačajú miestnych, to treba povedať.’

(parafr. z terénneho denníka, 23.8.2012)

V popise problémov na kúpalisku sa stretávame s už známymi symbolmi využívanými pri deskripcii Poľska vs. Čiech. Vyprahnutá poľská strana, kde stredne veľké mesto Bogatynia nemá ani bazén a mladí sú odkázaní na niekoľko-kilometrovú cestu na kukolickú hasičskú nádrž. Navyše za sebou nechávajú odpadky a nevedia sa správať; rovnako ako v lese a v prenesenom význame aj pri spravovaní vlastnej krajiny, ktorá je úplne zničená. V rozprávaní o kúpalisku sa

však pridáva nový prvok, ktorý sa bude vyskytovať aj v ďalších častiach tejto kapitoly – Poliaci ako neželaný prvok v priestore obce a ich prítomnosť vyznačujúca nadchádzajúce problémy.

Kúpaliskové peripetie popisuje aj učiteľka Lenka, ktorá k nádrži neprestala chodiť ani po výskyte incidentov:

‘L: Je pravda, že po otvorení hraníc sa vyskytovali incidenty. Ako by som to povedala, proste chodili sem hlavne socky, ktoré sa opíjali, kludne boli úplne opití aj cez deň. Ja som potom jediná z domácich stále chodila na kúpalisko a tak to je v podstate dodnes, trávim tam skoro každý pekný deň celé leto. Ale treba povedať, že potom to ustalo, už je na kúpalisku klud, mám tam dokonca aj jedného známeho Poliaka, s ktorým sa tam často stretáme. Navyše vo vode v nádrži je rašelina, čo mi robí dobre na pokožku.’

(parafr. z terénneho denníka, 9.3.2013)

Lenka tu prepája otvorenie hraníc so zvýšeným množstvom incidentov medzi Poliakmi a Kukoličanmi. Táto asociácia bude obzvlášť vypuklá v ďalšej časti pojednávajúcej o kriminalite, už tu je však zjavné, že namiesto toho, aby odstránenie bariér viedlo k zblíženiu cezhraničných komunít, naopak došlo k nárastu napätia a vzájomnému obviňovaniu, kopírujúc Cohenove slová o správaní sa komunít, ktorých hranice boli náhle rozostrené.

„Prečo komunity tak rázne odpovedajú na zásahy do ich hraníc?... A robia tak, pretože ich členovia nachádzajú svoju individuálnu identitu prostredníctvom držby sociálneho priestoru komunity: ak outsideri prekračujú tento priestor, samotné vedomie si samého seba je u obyvateľov poškodené a degradované. Toto vedomie je oslabené vždy, keď sú fyzické a štrukturálne hranice, ktoré predtým oddeľovali komunitu od zvyšku sveta, viac a viac rozostrované.

[Cohen 1985: 109]

Ďalším bodom v jej rozprávaní je trvácnosť nechute Kukoličanov vrátiť sa na kúpalisko, napriek tomu, že opisuje, ako je momentálne už na kúpalisku pokoj. Negatívne predstavy o Poliakoch na kúpalisku však zo zotrvačnosti pretrvávajú a stále odrádzajú mnohých Kukoličanov od návštevy nádrže.

3.8.2 Kriminalita

‘Ja: Ako si žijete v susedstve Poliakov, máte dobré vzťahy?’

Pani v ovčej vestičke: To teda nie, ja ich napríklad veľmi nemusím.

Ja: Prečo?

Dcéra: No, jedným slovom, kradnú. Príde auto s poľskou značkou, pomaly si to tu v dedine obíde, obhliadne a vždy niečo zmizne.

Ja: A bolo to tak odjakživa, alebo sa to po Schengene zhoršilo?

Pani: Vždy to tak bolo, aj keď po otvorení hraníc sa určite zvýšilo množstvo krádeží.

Ja: Aj vám už niečo zmizlo?

Pani: Našťastie nie, ale iným áno.'

(parafr. z terénneho denníka, 8.3.2013)

Prepojenie Poliakov a kriminality je v obci veľmi silné a v obci viedlo až k návrhom na vznik obecnej polície, po nedávnom vzore susedných Murčíc. Starosta dokonca založil výstražný systém a začal posielat' obyvateľom esemesky zakaždým, keď sa v obci objaví podozrivá aktivita (najčastejšie práve pomaly sa plížiace autá s poľskou značkou). Kriminalita po vstupe do Schengenského priestoru v obci naozaj vzrástla a obyvatelia Kukolíc ju považujú za jeden z najzávažnejších problémov obce. Učiteľka Lenka dokonca hovorí, že dnes by na rozdiel od pred-schengenských čias nepustila svojho najmladšieho (cca. 11 ročného) syna samého pešo do Frýdlantu, vzdialeného približne štyri kilometre, pretože *'niežeby všetci Poliáci boli zlí, jednoducho sem, bohužiaľ, chodia tie najväčšie socky'*.

Ako naznačuje už Lenkin výrok, Kukoličania samozrejme nepovažujú každého Poliaka za zlodeja, miera stereotypizácie je však v obci veľmi silná. Akokoľvek si v dedine každý uvedomuje, že je nespravodlivé hádzať vinu za krádeže len na Poliakov, v rámci bežného diskurzu sú vždy spájaní s kriminalitou práve oni, ako dokazoval môj zážitok z konca výskumu. Po príchode do Kukolíc som sa stretla s pánom starostom a v rámci zdvorilostnej komunikácie sa opýtala, čo nového v obci. Informoval ma o nepríjemnej udalosti, ktorej sa venovali aj médiá – krádeži kovových zábradlí na cintoríne. Policajti už páchatel'a našli, išlo o problémového tínedžera z dediny. V ten istý deň som sa rozprávala s niekoľkými obyvateľmi obce. Keďže nie všetci už vedeli o zadržaní zlodeja, vina bola vo viacerých prípadoch zvedená na Poliakov:

'K: Bohužiaľ, kradnú. Aj vo štvrtok zase vyčíňali na cintoríne a pobrali kovové časti.

Ja: Ale to neboli Poliáci, už je to vyšetrené, bol to akýsi chlapec z dediny.

K: Aha, no vidíte, dobre, že ho majú. Ale presne, to nerobia len Poliaci, aj tunajšia nepodarená mládež za to často môže, ale rodičia si vždy myslia, že ich deti sú anjeli.'

Podobne ladené rozprávanie som zažila na návšteve u rodiny policajtov z Prahy, budúcich osadníkov.

'Muž: Kriminalitu prišívajú Poliakom, ale to musí určite ísť o cezhraničné gangy, vždy sú tam aj Česi podľa mňa.

Žena: Ale sú to teda Poliaci.

Muž: No tak sú to Poliaci. S tebou sa vôbec nedá baviť.'

(parafr. z výskumného denníka, 9.3.2013)

Často mi boli príbehy o poľskej kriminalite oznamované s formulkou *'bohužiaľ'*, zjavne vzhľadom k tomu, že Kukoličania sami cítili, že ich skúsenosti a obvinenia môžu znieť xenofóbne. Tento trend bol obzvlášť pozorovateľný u vzdelanejších Kukoličanov, ktorý si sú podľa všetkého vedomí akéhosi liberálneho ideálu spoločenského súžitia a vyjadrovania sa o ňom, kam rozprávania o kradnúcich Poliakoch nepríliš zapadajú. V súvislosti s tým samozrejme vyvstáva otázka, do akej miery ide o ich vlastný názor a do akej miery sa len pokúšali triafať do druhu odpovedí, ktoré sa hodia v rozhovore so študentkou antropológie. Niektorí počas rozprávania podotkli, že za ich negatívny obraz môžu do veľkej miery médiá, nafukujúce problémy a prílišne zdôrazňujúce rolu severných susedov ako kriminálnikov. Jeden obyvateľ tiež spomenul, že Kukoličania sa na Poliakoch vybjávajú akoby si nepamätali, že podobné prívlastky dostávali Česi v Nemecku.

V jednom rozhovore sa objavil ďalší aspekt obrazu Poliakov – majiteľ statku mi popisoval ako raz chytil poľského zlodēja priamo na družstve:

'Ja sa nedivím, že ľudia toho majú dosť, no chytím ho a on sa začne prežehnávať mária-jozefa a bohviečo ešte, tvrdiť, že sa mám zľutovať, že nemá na jedlo – pustíte ho a zajtra zase to isté....aj keď je to samozrejme čiastočne pochopiteľné, niektorí tam v Poľsku sú často naozaj na hranici životných potrieb.'

(parafr. z výskumného denníka, Kroviak, 8.3.2013)

Po prvé, je tu naznačené, že Poliaci sú (na rozdiel od Kukoličanov) veriaci, do ich činov sa to však primerane nepremieta a práve naopak, zneužívajú náboženstvo, aby unikli trestu. Odhliadnuc

od témy kriminality som si obecne v Kukoliciach všimla, že malý záujem o organizované náboženstvo je pokladané za jednu z črt výrazne ich odlišujúcich od poľských susedov. Napríklad, jeden z hasičov mi rozprával úsmevnú historku, ako počas priateľského futbalového zápasu v Bogatyni musel ísť aj český tím spolu s poľskými chlapcami v 90-tych rokoch najprv na omšu, ale ako ústupok im vyniesli oltár pred kostol, keďže mladí kukolický futbalisti by vnútri určite neobsedeli. Pri zmienkach o viere je tiež badať medzi Kukoličanmi nádych pocitu väčšej racionálnosti a vnímanie náboženstva ako niečoho prežitého, vyhradeného starším, na tradíciu orientovaným ľuďom.

Druhý motív, ktorý je podľa všetkého zažitý minimálne od 80-tych rokov a stojí za povšimnutie, zobrazuje Poliakov ako ľudí výrazne chudobnejších oproti Čechom. Linku medzi zlou ekonomickou situáciou v Poľsku a kriminalitou urobilo viac ľudí, často v spojení s istou mierou empatie k páchatelom. Stretávame sa tak s vytvorením symbolickej nerovnosti na báze relatívneho bohatstva oboch oblastí, prípadne krajín. Tu ide o obzvlášť zaujímavé prirovnanie, nakoľko obec trápí vysoká nezamestnanosť a nedá sa rozhodne povedať, že by Frýdlantsko obzvlášť prosperovalo – viac v nasledujúcej časti zaoberajúcej sa Poliakmi dochádzajúcimi za prácou do ČR.

3.8.3 Poliáci a práca v ČR

Tesne po príchode do Kukolíc som mala dojem, že vo vzťahu k Poliakom niet žiadnych obzvlášť antropologicky zaujímavých tém. Z omylu ma vyviedlo stretnutie s pani v strednom veku, operátorkou v jednej z libereckých fabrik, ktorá si práve užívala niekoľko dovolenkových dní.

Ja: Ako sa vám tu žije na pohraničí, v susedstve s Poľskom?

O: Mám názor, ale neviem, či ho chcete naozaj počuť.

Ja: Samozrejme, mňa zaujíma všetko; budem rada, ak mi poviete čokoľvek, čo považujete za podstatné.

O: Podľa mňa je tu Poliakov až príliš. Ich prítomnosť mi nepríde normálna, je tu česká nezamestnanosť a aj tak ich je tu kopa. Ale štát sa o to vôbec nezaujíma, viete, je to celé o nedostatku ľudskosti, keby jej bolo viac, žiadny z týchto problémov by nezostal neriešený.

Ja: A čo konkrétne vám na nich vadí?

O: Nepracujú tak ako by mali a majú oproti Čechom neoprávnené výhody a vôbec, sme iná mentalita, nedokážem si s nimi vytvoriť vzťah, vychádzame skôr zle.

Ja: Aké výhody?

O: Správajú sa vo fabrikách, akoby Česi boli hostia a nie oni. Ja pracujem na tri smeny aby som sa uživila a nie je vôbec ľahké nájsť prácu, ešte takto. Naozaj k nim nemám dobrý vzťah.'

(parafr. z terénneho denníka, 24.8.2012)

Z tónu a obsahu rozhovoru je jasné, že informátorka zastáva jeden z radikálnejších postojov v rámci kukolického názorového spektra. Ako prvá z ľudí, ktorých som dovtedy stretla však pomenovala nespokojnosť časti ľudí s tisíckami Poliakov dochádzajúcimi za prácou, najčastejšie do Libereckej priemyslovej zóny. Nachádzame tu učebnicový príklad reakcie ľudí pracujúcich na nižších pozíciách vo väčšinovej spoločnosti na prichádzajúcich cudzincov, ktorý asi nie je nutné príliš komentovať. Opäť sa objavuje postavenie Poliakov ako neželaného elementu, s negatívnym pôsobením na českú krajinu a ľudí, v tomto prípade aj spolu so xenofóbnymi vyjadreniami, pokladajúcimi ostrú čiaru medzi dobrými českými pracovníkmi a lenivými, zvýhodňovanými Poliakmi, ktorí by sa navyše podľa predstáv informátorky mali správať úslužnejšie a vďačnejšie a nie tváriť sa *'akoby boli doma'*.

Etnograficky zaujímavejšie ako hnevlivý výpad dovolenkujúcej pani však pre mňa boli vyjadrenia majiteľa statku:

'K: ... ale zato na hraničnom priechode je veľká premávka, bohužiaľ teda premávka smerom z Poľska do Čiech.

Ja: Prečo bohužiaľ?

K: Nuž, berú našim ľuďom prácu. Česká republika dotovala priemyselnú zónu, rozdávala nemalé stimuly aby sa vytvorili pracovné miesta; a teraz je tam tak tridsať až štyridsať percent Poliakov, pričom u nás je nezamestnanosť, to nie je úplne v poriadku. Na druhej strane, je otázka, či by Česi boli ochotní za tie peniaze robiť, to neviem. A Poliáci sú radi, že majú nejakú prácu, v Poľsku sú minimálne životné náklady, tam im to akurát vystačí. Ale rozumieme, predsa len vyvážajú peniaze z krajiny... a sú to mraky ľudí, celé autobusy, to už má vplyv.

-v inej časti rozhovoru-

K: Povedal by som, že poľská práca v Liberci má aj sociálny aspekt – kto sa tam zamestná, dostáva nemocenské, materské podľa českých kvót a ja neviem ako to majú v Poľsku riešené a či tam vôbec niečo podobného majú.

Ja: Určite niečo majú, nie?

K: No asi áno vlastne, ale naozaj neviem, to len tak špekulujem.'

(parafr. z terénneho denníka, 9.3.2013)

Tu je formulka Poliaci berú prácu, ktorá bola v prvom úryvku podaná v neproblematizovanej podobe, rozrazená pochybnosťou, či by Česi boli vôbec ochotní za ponúkané nízke mzdy nastúpiť na ich miesta. Negatívny obraz je však opäť nastolený, keď v nasledujúcich vetách informátor prichádza s ďalším argumentom o vyvážaní peňazí z ekonomiky. Poľskí pracovníci sú tak vykreslení ako problém pre českú ekonomiku, či už to je vo forme zaberania pracovných miest alebo odčerpávania zdrojov do Poľska.

Ani chvíľka zamyslenia nedokázala rozraziť základný odmietavý postoj k Poliakom v továrňach, ktorý u respondentov často naskakoval úplne prirodzene a ako napríklad v tomto príklade dokonca prerážal cez rozprávania na iné témy ('*bohužiaľ*' plný hraničný prechod...) – naopak, vo chvíli, keď si sám informátor naznačí protiargument poukazujúci na nepatričnosť jeho reči, ponúka ďalší dôvod negatívneho hodnotenia v záujme udržania jednotnej myšlienkovvej línie.

Zároveň sa opäť stretávame s vykresľovaním obrazu Poliakov ako chudobnejších ľudí s nižšou životnou úrovňou, ktorí '*sú radi, že majú nejakú prácu*' a sú teda ochotní pracovať za nižšie odmeny. Na rozdiel od predošlého rozhovoru už síce od nich nie je vyžadované skromnejšie správanie, avšak Poľsko je vnímané tak úboho, že respondent si nie je ani istý, či tam vôbec majú nejaký sociálny systém a rozumie tak rozhodnutiu pracovať za malé peniaze v Čechách.

Kombinácia negatívneho stanoviska z hľadiska ekonomických dopadov na ČR a empatických dohadov o motivácii Poliakov v slovách informátora by sa dala v spojení s ďalšími výpoveďami zhrnúť ako typický, latentne povýšenecký postoj prevládajúci medzi Kukoličanmi. Zaujímavé je, že pri popisovaní výjazdov obyvateľov za prácou do Nemecka v 90-tych rokoch často vytýkajú Nemcom podobný prístup, aký dnes majú sami voči Poliakom.

Pre vyváženosť je na konci nutné dodať, že zatiaľ čo všetko hore uvedené patrí medzi takmer obecné platný spôsob vnímania Poliakov, v obci bolo tiež mnoho ľudí, obzvlášť samotných pracovníkov v libereckých podnikoch, ktorí nemali voči Poliakom žiadne námietky a chodia s nimi neraz po práci na pivo. Dá sa dokonca vyzorovať výrazne pozitívnejšia miera zmýšľania o Poliakoch u ľudí, ktorí s nimi v práci denne prichádzajú do styku, čo napríklad Kandert vymedzuje v rámci konceptu rozdielov medzi *‘obecnou a konkrétnou rovinou’* obrazov pri prezentácii tých druhých, pričom obecné platí zásada, že v rovine konkrétnych predstáv cudzie etnikum pôsobí sympatickejšie [Kandert 2004: 31].

3.8.4 Nákupy

Poslednou témou, ktorú budem v práci analyzovať, je fenomén dochádzania za nákupmi za hranice a všeobecne nakupovanie cezhraničného charakteru v poľsko-českom pohraničí. Pri rozhovoroch, ktoré som viedla s obyvateľmi Kukolíc som často kládla otázku, či chodia do Poľska, stýkajú sa s Poliakmi atď., v začiatkoch predpokladajúc, že musia mať na druhej strane hranice kamarátov a známych, či minimálne miesta, ktoré radi navštevujú. V drvivej väčšine prípadov však moje očakávania boli zmetené zo stola lakonickou poznámkou, že v rámci výletov do Poľska sa maximálne chodí do Bogatyne nakupovať. Kultúrne výmeny sa v dnešnej dobe takmer nekonajú a bez konzumných pohnútok by zrejme vôbec k žiadnemu pohybu cez hranice nedochádzalo.

Ja: Robíte si občas výlety do Poľska, poznáte to tam?

T: Ani nie, nie veľmi.

Ja: Vážne naozaj nechodievate vôbec za hranice?

T: Tak to zas nie, chodíme tam samozrejme nakupovať. Majú lacnejší benzín, mäso, vlastne všetky potraviny. A v lete na tržnici nakupujeme kvety a zeleninu.’

(parafr. z terénneho denníka, 23.8.2012)

Iní respondenti tiež spomínajú nákupy stavebného materiálu – bola mi ukázaná nejedna stavba, na ktorej sa výrazne ušetrilo vďaka odberu materiálu z Poľska. Stojí za povšimnutie, že pri nakupovaní v Poľsku nikomu v obci neprekáža vyvážanie českých peňazí za hranice, naopak,

Kukoličania vo veľkom využívajú skutočnosť, že *‘pomer kurzov je pre nás (Čechov) stále veľmi výhodný’*.

V Kukoliciach tiež existuje obecné presvedčenie, že poľské výrobky nie sú príliš kvalitné a nízka cena je často dosiahnutá na úkor bezpečnostných či enviromentálnych predpisov, na ktoré *‘oni asi stále tak trochu kašlú’*. Zvláštnym príkladom tu môžu byť poľskí priekupníci s vyťaženým hnedým uhlím, ktorí vozia náklady na predaj priamo kupcom do Kukolíc. Hnedé uhlie je nižšej kvality - je z neho menej tepla a viac splodín ako z čierneho uhlia (ako sa v Kukoliciach hovorí, z českého uhlia), je však výrazne lacnejšie a u mnohých Kukoličanov veľmi populárne. Napriek tomu, že pre všetky kúpy sa rozhodujú dedinčania dobrovoľne a teda sami zodpovedajú za zvýšenú prašnosť pri spaľovaní, stretla som sa v obci s náznakmi obviňovania poľských obchodníkov z toho, že Kukolice sú v zime *‘zasmradené dymom’*, *‘keďže ľudia kúpia všetko, čo je lacnejšie a neuvažujú o tom, že v konečnom dôsledku na tom nezarobia’*.

Obecný obraz Poliakov sa tak ani prostredníctvom rozšírených nákupov vôbec nemení a zostáva ukotvený v zabehnutých predstavách. Vzhľadom k tomu, že vzťahy oboch komunít sú z pohľadu Kukoličanov modulované hlavne prostredníctvom kriminality, práce a nákupov, vývoj pohľadu na Poliakov je v najbližšej dobe nepravdepodobný.

4. Analýza z pohľadu rôznych teoretických východísk

4.1 Symbolické ustavovanie komunity

Na Cohenovom texte *The Symbolic Construction of Community* (1993) je možné prehľadne ukázať symbolické prvky, ktoré pomáhajú ustavovať skupinovú identitu Kukoličanov, zoči-voči Poliakom, ktorí figurujú ako jeden z prostriedkov pre utváranie sociálneho ohraničenia.

V Kukoliciach ide o zvláštnu situáciu pri ustavovaní symbolických hraníc – ako obyvatelia pohraničnej obce sú totiž dedinčania zvyknutí žiť v jej tesnej blízkosti. Napriek tomu, že hranica je dnes už len myslenou čiarou v lese, mnohí Kukoličania ju majú ešte stále zažitú ako nepriepustný, strážený pás holej zeme uprostred lesnej zelene. Koncept hranice však doteraz zostáva veľmi silný, akoby symbolizoval zdieľanú predstavu o predele medzi dedinčanmi a tými druhými, spaciálnom aj sociálnom. To dokazujú aj obavy obyvateľov z prípadného prevodu niekoľkých desiatok hraničného lesa k Poľsku, či časté zdôrazňovanie dôležitosti ochrany hraníc štátu. Symbol hranice je posilnený faktom, že nedochádza k prílišnému presídľovaniu z jednej strany na druhú, čo ústi k takmer úplnej jazykovej homogenite na oboch stranách hranice – používanie češtiny a poľštiny je tak jeden z výrazných a ťažko prehliadnuteľných či preklenuteľných prvkov ohraničenia oboch komunít. Napriek tomu, že som ovládanie poľštiny u Kukoličanov predpokladala, ako ukázala časť práce zaoberajúca sa jazykom, nikto z mnou spovedaných dedinčanov nehovoril poľsky alebo aspoň poľsky podľa všetkého hovoriť nechcel.

Ďalším zo zásadných symbolov adoptovaných Kukoličanmi je les a hriby v ňom – kukolická príroda, ktorá ostro kontrastuje s Poľskou stranou, symbolizovanou baňou Bogatynia, elektrárňou Turow a najmä haldami za hranicami. Práve hriby, ktorých zber patrí medzi základné črty definujúce Kukoličanov a potažmo Čechov (prirovnanie Česi – hubársky národ) sú výrazným symbolom pojednávajúcim o komunite Kukolíc. Kvôli silnému znečisteniu za socializmu údajne niektoré z druhov vôbec nerástli – zásah do tak podstatného identifikátora dedinčanov zvýrazňoval nechuť k ťažnému priemyslu na poľskej strane hranice a symbolicky vyjadroval trpiteľský údel Kukoličanov. Dodnes si huby zachovávajú rolu zásadného symbolu – spôsob a kultúra ich zberu v očiach miestnych odlišujú Kukoličanov od Poliakov, ktorí neovládajú zaužívané normy pri hubárení. Napriek tomu, že z ďaleka nie všetci v obci sú hubári,

v rozhovoroch sa takmer vždy objavili v rôznych súvislostiach. Heterogenita hríbov – ich schopnosť znamenať niečo iné pre rôznych obyvateľov dediny a zároveň stále fungovať ako zjednocujúci prvok je jedným z príkladov toho, ako symboly spájajú bez toho, aby mali nevyhnutne rovnaký význam pre všetkých – práve v tom je ich stabilizujúci účinok pre skupinu.

Cohen upozorňuje, že vo chvíľach, kedy dochádza k rozostreniu reálnych hraníc komunity, ich symbolické vyjadrenie je posilnené v záujme ich udržania [Cohen 1993: 44]. Rovnakú situáciu môžeme v Kukoliciach pozorovať v priamom prenose – strážená štátna hranica je po vstupe do Schengenského priestoru minulosťou a obec prestala byť výlučným priestorom Kukoličanov. To má za následok zdôrazňovanie symbolov oddeľujúcu ju od Poliakov – najmä konštrukciu rady negatívnych predstáv o Poliakoch, ktorá sa stala súčasťou symbolickej výbavy členov komunity a aj v prípadoch, kedy nie je prílišne zdôrazňovaná, si ju nesú so sebou (napr. zažitá predstava o chudobných Poliakoch zaberajúcich pracovné miesta, či produkujejúci nekvalitný tovar).

Výpočet symbolických konštrukcií oddeľujúcich Kukolice od obyvateľov Bogatyne by mohol pokračovať ďalej, berúc do úvahy prakticky každú tematickú časť mojich zistení. Na konci pojednania o symbolických aspektoch ustavovania komunity by som sa však rada venovala spôsobom, akým sú jednotlivé symboly a predstavy v rámci komunity zdieľané a stávajú sa tak skupinovým javom. Vzhľadom k tomu, že Kukolice sú obec s niekoľko sto obyvateľmi, k interakciám medzi nimi nevyhnutne dochádza neustále. Ako najvypuklejšie fóra v rámci každodennej debaty som identifikovala obchod a dve krčmy v obci – práve tam dochádza k výmene informácií a utvrdzovaní súdržnosti symbolických predstáv o sebe a druhých. Ďalším priestorom stretnutí sú záhradky – v priebehu dňa sú obyvatelia v letných mesiacoch nepretržite von na svojich dvoroch a záhradkách, čo umožňuje početné rozhovory pri plote a cez bráničky, ku ktorým dochádza aj medzi menej si blízkymi jedincami, ktorí by inak vzájomnú prítomnosť zámerne nevyhľadávali.

Okrem toho tiež v Kukoliciach pravidelne prebiehajú najrôznejšie akcie a podujatia, na ktorých sa dá vypožorovať ich rituálny charakter, *'posilňujúci a potvrdzujúci sociálnu identitu ľudí a ich uvedomovanie si sociálneho priestoru'* [Cohen 1993: 50]. Ako príklad môžem uviesť hasičský ples, pálenie čarodejníc či spoločné sadenie stromčekov. Každá z akcií v sebe nesie nielen

samotnú príležitosť na výmenu informácií a nenápadné fórum na zdieľanie symbolov, rituály sú tiež symbolom samým o sebe, oslavujúcim nejakú zo spoločných reprezentácií skupiny ako takej.

4.2 Poľsko ako Orient

Vzťahu Kukoličanov k Poľsku možno rozumieť aj prostredníctvom Saidovho textu o orientalizme (1994). Napriek tomu, že mnohí môžu namietnuť, že obraz druhých prezentovaný v predstavách o vzdialenom Oriente nemá veľa spoločného s reprezentáciou Poliakov, žijúcich ani nie kilometer od Kukolíc, je možné nájsť u Saida mnohé vodítka pre výklad vnímania dvoch komunít. Ako som ukázala v texte, dedinčania do Poľska s výnimkou nákupov nechodia a napriek tomu, že k interakciám s Poliakmi dochádza bežne, bližšie kontakty a vzťahy sú zriedkavé – reprezentácia druhého je tak do veľkej miery preberaná z obecného diskurzu v obci a spoločnosti, ovplyvňovanom jazykom mediálnych správ a prevládajúcich politických záujmov. Česká imaginácia Poliakov a Poľska je rozvíjaná prostredníctvom obrazov o poľskej biede, špine či nekultúrnosti – inak povedané, v rámci týchto imaginácií sa tak stretávame s predstavami, prostredníctvom ktorých je potvrdzované presvedčenie o kultúrnosti, mravnosti či dokonca istej miery civilizačnej nadradenosti u vlastnej skupiny.

Ako príklad mediálno-politického vytvárania obrazu Poliakov možno uviesť informovanie o plánovanej dostavbe nového bloku elektrárne Turow, nedávnom výbuchu uhoľného prachu či o výstavbe veterných elektrární na hraničných haldách. Takmer všetky správy prezentujú boj predstaviteľov samosprávy a českých politikov proti poľskej strane nedbajúcej na životné prostredie, neposkytujúcej dostatok včasných informácií a sledujúcej len vlastný prospech a zisk. Príkladom môže byť reportáž Českej televízie pre Události v regiónech z dňa 11.12.2009, o výstavbe nového bloku elektrárne Turow [ČT24 2009]. Politici a štátne orgány na rôznej úrovni riadenia v nej postupne jeden po druhom vyjadrujú svoje obavy a znepokojenie, vytvárajúc predstavu spoločného ohrozenia, ktorému v mene českých obyvateľov čelia a získavajú tak body pre svoje vlastné politické záujmy.

Je zaujímavé, že už tri mesiace po odvysielaní spomínanej reportáže spoločnosť vlastníaca elektrárneň Turow usporiadala prezentáciu projektu pre starostov z Frýdlantska, o ktorej informoval portál frydlantsko.eu., s odvolaním sa na Ekolisty [Praunová 2010]. Podľa vyznenia novšej reportáže boli na stretnutí zodpovedané všetky otázky starostov, ktorí boli zároveň uistení, že nový blok elektrárne bude fungovať ekologicky šetrnejším spôsobom ako staršie časti. Napriek tomu však obraz Poliakov v mojich zisteniach zodpovedá viac príspevku ČT24 – akoby pozitívne ladené informácie o budúcnosti elektrárne neprenikli do mainstreamového diskurzu, ktorý zostáva zakonzervovaný v rovine *‘Poliaci nepodávajú dostatok informácií a ničia nám životné prostredie’* - čo umožňuje miestnym politikom lepšie komunikovať svoju úlohu ochrancov a dobrých lídrov komunity.

Iný druh skreslených informácií sa týka poľskej kriminality na území obce a kraja. Ako bolo spomenuté vyššie, veľká časť krádeží, či výtržníctva v oblasti je obecne pripisovaná Poliakom. Mediálne správy a rošírené znižovanie úlohy protiprávných činov Čechov je prínosné pre štát aj políciu – vytvára zdanie usporiadaného spoločenstva, ktoré je narúšané zásadne z vonku a symbolicky tak nie je vinou štátnej správy, že nedokáže zaistiť poriadok a bezpečnosť občanov. Navyše je na príbehoch a správach o poľskej kriminalite ukázaná morálna prevaha dedinčanov, potvrdzujúca dôvodnosť latentných predstáv o vlastnej mocenskej a ľudskej dominancii nad susedmi v Bogatyni. Niektorí obyvatelia obce síce upozorňujú na mediálne konštruovanie obrazu Poliakov ako zlodejov a uvedomujú si tiež podiel miestnych na zvýšenej kriminalite, demaskovanie vládnuceho diskurzu má však len málokedy za následok vymanenie sa z neho – viď. príklad môjho rozhovoru s majiteľom statku, či rodinou policajtov. Médiám samotným obraz kradnúcich, neporiadnych Poliakov prichádzajúcich spoza hranice vyhovuje, nakoľko obsahuje tradičný naratív o outsideroch rozvracajúcich usporiadanie na českej strane – divácky vdáchnú tému, ktorá sa dá ľahko a chytľavo spracovať.

Parafrázujem Saida - Poliaci ako ich poznajú v Kukoliciach neexistujú, sú vytvorení. Konštruovanie kontrastného druhého tu má zásadný význam pre vytváranie vlastnej identity – keby nebolo Poliakov a Poľska v mysliach obyvateľov, mnohé z vlastností, ktoré si komunita pripisuje by sme možno vo vyjadreniach dedinčanov nenašli.

4.3 Insideri a outsideri po Kukolicky

Ako posledný koncept, pomocou ktorého sa pokúsim vyložiť získané informácie použijem Eliasov text o starousadlíkoch a outsideroch vo Winston Parva (1994). Kým prevzatie konceptu z Orientalizmu možno napadnúť pre prílišnú blízkosť Poliakov a Poľska ku Kukoliciam, aplikovať Eliasa naopak môže byť náročné vzhľadom k tomu, že skupiny, o ktorých pojednávam, neprichádzajú v zásade do denno-denného styku a nie sú v pravom slova zmysle na sebe navzájom závislé.

Z môjho predošlého textu sa dá vypožorovať presvedčenie Kukoličanov, v tomto prípade vystupujúcich ako usadlá skupina, o menejcennosti Poliakov – outsiderov (termín sa hodí lepšie ako v teoretickom úvode používaný výraz novoprišelci). V tejto časti odhliadnem od zjavných rozdielov medzi Poliakmi a Kukoličanmi, nakoľko Elias v texte ukazuje, že jazyk, národnosť, či úroveň bohatstva sú len zástupnými dôvodmi vyčleňovania sa, ktoré odvádzajú pozornosť od prítomných mocenských nerovností [Elias 1994: xxx]. Naopak zameriam sa na spôsoby udržiavania sociálnej súdržnosti, ktorá zároveň so stigmatizovaním druhej skupiny dáva Kukoličanom pocit moci, na základe konceptu sociálnej figurácie.

Kukoličania sa najčastejšie s Poliakmi stretávajú na českom území, čím automaticky získavajú pozíciu ustavenejšej a súdržnejšej komunity disponujúcej nepomerne väčším sociálnym kapitálom, ktorá s ľahkosťou dokáže vylúčiť a stigmatizovať jedincov, ktorí do nej nepatria. Poliaci v Čechách naopak pôsobia priam anomicky, nakoľko v zásade ide len o jedincov, či malé skupiny, čo tiež Kukoličanom dáva široké možnosti uplatnenia mechanizmov stigmatizácie.

V Kukoliciach sa dal vypožorovať rozšírený pocit existencie skupinových noriem a skupinovej charizmy, ktorou sa obyvatelia údajne líšia od Poliakov – svojím šetrným vzťahom k prírode a životnému prostrediu, poriadnejším a usporiadanejším životom či snahou o vytváranie priaznivého priestoru pre život v obci. Tieto a iné presvedčenia sa okrem iného šíria vďaka zľahčovaniu či ignorovaniu dôkazov o vlastných chybách a negatívnych príkladoch a zároveň zdôrazňovaním negatívnych stereotypov o druhých – kým o Kukoličanoch sa hovorí s prihliadnutím na to najlepšie, Poliaci sú spomínaní v tých najhorších príkladoch a súvislostiach [Elias 1994: xix]. Príkladom môže byť kriminalita v obci, ktorá je v obecnom diskurze pripisovaná

najmä Poliakom, napriek evidentným dôkazom o kriminalite miestnych, či poľské dochádzanie za prácou do Liberca, ktoré by u členov vlastnej skupiny bolo definované ako pracovitosť či známka usporiadaného života – v prípade Poliakov však ide o zaberanie českých pracovných miest a doklad nízkej životnej úrovni v Bogatyni.

Inou situáciou vedúcou k stigmatizácii Poliakov je porušovanie noriem, ktoré si vytvorila usadlá komunita a o ktorých existencii zjavne ostrakizovaná skupina nevie. Stačí si spomenúť na sťažnosti českých hubárov na neomalené správanie svojich poľských profajškov. Samotný fakt, že Poliaci používajú plastové vedrá namiesto prútených košíkov je porušením noriem, ktoré má za následok potvrdenie kukolických predstáv o sebe ako civilizovanejšej skupine.

Vychádzajúc z Bartha [Barth 1998: 17-18] je v obci tiež pozorovateľná prax vytvárania štruktúr interakcie na mikro-úrovni, určujúca ohraničenia, ktoré by členovia skupiny nemali prekročiť. Uvediem príklad pojednávajúci o miestnych krčmách. Je v poriadku, keď Kukoličania pracujúci v libereckých závodoch chodia na pivo, či dokonca nachádzajú partnerov medzi svojimi poľskými kolegami. V prípade, že by si však niekto prisadol k skupinke Poliakov z Bogatyne sediacej v miestnej krčme, prekročil by akceptovaný spôsob správania – Poliaci na území Kukolíc sú totiž v zásade vnímaní ako negatívni prvok a 'socky'. Ako vidieť, podobné sociálne imperatívy môžu mať v rôznych situáciách rôzny obsah a najsilnejšie platia práve v jadre komunity – ktorou krčma nepochybne je.

Ako píše Elias, čím ohrozenejší je ideál ustavenejšej skupine o vlastnom fungovaní, tým agresívnejšie reaguje na outsiderov [Elias 1994: li]. V Kukoliciach nie je nutné dlho hľadať znaky nespokojnosti s vývojom situácie v komunite – v obci je vysoká nezamestnanosť, kriminalita a komunitný život v dedine sa nedá porovnať s minulosťou. Pocit ohrozenia skupiny tak produkuje silnejšie mechanizmy vedúce k vylúčeniu a stigmatizácii Poliakov, ktoré zas podporujú väčšiu súdržnosť Kukoličanov.

Záver

V práci som sa zaoberala komunitou v malej obci Kukolice, nachádzajúcej sa na Frýdlantskom výbežku a bezprostredne hraničiacej s Poľskom. Nakoľko som si pri terénnom výskume v dedine všimla, že vzťah obyvateľov k Poliakom nie je práve pozitívny, rozhodla som sa tejto problematike venovať bližšie – vlašné vzťahy u tak blízkych susedov sú vždy prísľubom antropologicky zaujímavého materiálu. V rámci svojich výjazdov som sa zamerala na sledovanie predstáv Kukoličanov o sebe a o Poliakoch, na spôsoby ich šírenia, či mechanizmy udržovania hraníc spoločenstva v situácii, kedy sa hranice v tradičnom zmysle slova, prechádzajúce lesom za dedinou, odrazu spolu so vstupom do Schengenu stali len pomyselnou čiarou.

Postupne sa mi podarilo zozbierať relatívne veľké množstvo informácií a vyjadrení na najrôznejšie témy, ktoré som sa v texte práce pokúsila roztriediť do niekoľkých podskupín, inšpirovaných hlavnými podobami, v ktorých sa mnou sledovaný záujem prejavoval. Zaoberám sa teda historickými súvislosťami života a vzťahov k Poliakom v Kukoliciach, so zvláštnym prihliadnutím na dlhodobu uzavreté štátne hranice, sledovanie poľskej televízie či problémy spôsobené priemyselným znečistením. V náväznosti na to sú v práci uvedené aktuálne témy spojené s elektrárnou Turow, baňou Bogatyn a najmä priľahlými haldami sutiny lemujúcimi hranicu, ktoré sa stali jedným z vážnych argumentov v boji o vylúčenie kukolického lesa zo zoznamu vytipovaných pozemkov na vyrovnanie hraničného dlhu ČR. V krátkosti bolo spomenuté druhé kolo prezidentských volieb 2013 ako ukazovateľ vzťahu obyvateľov k štátu a češtvu. Pri diskusii súčasných aspektov interakcií s Poliakmi sa v rozhovoroch objavili štyri prevládajúce motívy, poukazujúce na širokú škálu predstáv Kukoličanov o tých druhých. Hlavné témy rozprávania zahŕňali incidenty na kúpalisku, nákupy v Poľsku, kriminalitu Poliakov v oblasti pohraničia a dochádzanie mnohých z nich za prácou do Čiech.

Po predstavení zozbieraných dát z terénu som ich ukázala vo svetle troch rôznych teoretických konceptov, prinášajúcich rôzne, vzájomne sa doplňujúce pohľady, pomocou, ktorých je možné rozumieť mojim zisteniam v obci. V prvej časti, inšpirovanej Cohenom som popísala symbolické konštruovanie komunity a jej hraníc u Kukoličanov. Poliaci sú tu vnímaní ako prostriedok pre sociálne ohraničenie, pričom ich inakosť je zvýraznená samotným silným symbolom hranice,

jazykom či nedodržovaním niektorých noriem platných v dedine. Jednotlivé používané symboly zdieľané Kukoličanmi ako napr. hranica či hríby nemusia niešť pre všetkých členov komunity ten istý význam – ich moc je práve v schopnosti obsiahnuť heterogénne predstavy a zároveň zostať spoločnými. Načrtla som tiež spôsoby komunikovania a udržovania zdieľaných predstáv v každodenných interakciách i počas početných obecných rituálov, potvrdzujúcich komunitu a jej seba-prezentáciu.

Druhá časť analýzy, diskutujúca zistenia s využitím Saidovho Orientalizmu [Said 1994] sa zameriava na identifikáciu prvkov politicko-mediálneho diskurzu, ktorý ovplyvňuje predstavy Kukoličanov o tých druhých, v tomto prípade Poliakoch. Na príklade mediálnych správ o plánovanej dostavbe elektrárne Turow som poukázala na záujem miestnych politikov na vytváraní pocitu ohrozenia, ktoré môžu následne vo svojom úrade odvracať a získavať tým politické body. Iným príkladom je mediálne nafukovanie poľskej kriminality, ktorého si sú vedomí aj sami obyvatelia Kukolíc – obraz kradnúcich Poliakov je však napriek tomu v obci zakorenený veľmi silne. Poliaci v obci v skratke fungujú ako vytvorená predstava o zlodejoch, kšeftároch, lacnej pracovnej sile, znečisťovačoch životného prostredia atď. – predstava, ktorá zodpovedá prevládajúcemu diskurzu v Kukoliciach a ktorá je vo svojej podstate konštrukciou vychádzajúcou od skupiny s pocitom vlastnej prevahy, snažiacej sa ju udržať a legitimizovať.

Záver analýzy nasleduje Eliasov koncept o ustavovaní insider-outsider vzťahov, kedy dominantná skupina čerpá svoj pocit prevahy a moci z vlastnej pevnej sociálnej súdržnosti a zároveň stigmatizácie a vylúčenia tých druhých. Popísala som niekoľko mechanizmov stigmatizácie uplatňovaných Kukoličanmi voči Poliakom, vrátane napr. bagatelizovania vlastných negatívnych príkladov a naopak zdôrazňovania tých poľských, či používania dvojakého metra pre členov vlastnej komunity a tých druhých. Skupina outsiderov tiež neraz nechtiac porušuje zaužívané normy Kukoličanov a bez toho, aby si to uvedomovala, čím následne sama prispieva k procesu vylúčenia. Vzhľadom k tomu, že je však nemožné vyhnúť sa každodennému styku medzi skupinami, Kukoličania majú radu nepísaných pravidiel viažúcich sa k interakcii s Poliakmi, ktoré musia byť dodržované v záujme sústavného udržovania a potvrdzovania vlastných skupinových hraníc.

Pri premýšľaní akéhosi premostenia všetkých troch prístupov, či obecných záverov by som rada na konci formulovala tézu o splynutí Poliakov s poľskou krajinou v okolí Bogatyne v interpretáciách a vnímaní Kukoličanov – prirovnania, ktoré sa nenápadne vinulo rozhovormi s dedinčanmi a následne aj celým textom a nechcene bolo od samého začiatku výskumu prítomné už v samotnom názve bakalárskej práce – ako hríby a haldy. Dve skupiny, dvaja aktéri o ktorých sa zaujímam sa v zaznamenaných rozprávaniach obrazne premenili na kukolické hríby – pokojnú, usporiadanú komunitu, súznejúcu s prírodou a jej čistotou, nažívajúcu v príjemnom prostredí lesa verus poľské haldy – ľudí vykorenených a bez spojenia s komunitou, prepájaných s neporiadkom, prachom, chudobou a rozťahovaním sa na miesta, kde nemajú, čo hľadať, presne ako haldy zosúvajúce sa smerom k hraniciam.

Inšpiráciou k záveru mi bola práca Hany Červinkovej *Playing Soldiers in Bohemia* (2006), v ktorej popisuje dôstojníkov v českom armádnom letectve počas modernizácie a premien v armáde spojených so vstupom ČR do NATO. Piloti a najmä mechanici v jej rozprávaní splývajú so starou sovietskou technikou a spolu s ňou musia ako zastaralí a nepotrební opúšťať vojsko – dochádza k pozoruhodne silnému splynutiu subjektu a objektu. Červinková v texte pracuje s konceptom *mimesis* (nápodoby), prebraným od Michaela Taussiga či staršieho Waltera Benjamina.

„Zázrak mimesis spočíva vo vykresľovaní kópie charakteru a moci originálu, až do bodu, kedy napodobenina nadobudne daný charakter a moc.“

[Taussig 1993: xiii]

Benjamin vysvetľuje *mimesis* ešte jednoduchšie, ako silné nutkanie správať sa ako a stať sa niekým iným, pochádzajúce z hlbokej minulosti [Benjamin 1978: 160]. Prenesené na Červinkovej text, dôstojníci symbolicky preberali tak veľa vlastností pripisovaných lietadlám, až s nimi fakticky splynuli, čo sa obzvlášť jasne prejavilo v liminálnej fáze postupného odstavovania starej techniky.

V prípade Poliakov ide o podobnú situáciu - v obrazoch Kukoličanov došlo k takmer úplnému pripodobneniu hald, bane a elektrárne, spájaných so špinou, prachom a ničením životného prostredia, či sivého, nepríliš zaujímavého mesta Bogatyň s poľskými hubármi, návštevníkmi kúpaliska alebo pracovníkmi v Liberci. K ich negatívnej reprezentácii tak prispieva každý čriepok

týkajúci sa Poľska, včetně škandálov s potravinami, či tradičným stereotypom poľského trhovníka s nekvalitným tovarom – jedinci tento náklad vždy nesú so sebou a neraz ho svojím správaním v očiach Kukoličanov potvrdzujú. Hubári za sebou nechávajú vyvrátené zlé hríby a používajú neestetické plastové vedrá odporujúce českým hubárskym zvyklostiam, návštevníci kúpaliska sa nevedia slušne správať, bijú sa a zostávajú po nich odpadky a Poliaci v libereckých továrňach zaberajú pracovné miesta a odčerpávajú peniaze z ekonomiky – sú jednoducho príťažou, rovnako ako je pre Kukolice príťažou ich pohraničná poloha vedľa zničenej a sivej krajiny, ktorej znečistenie sa prelieva aj na českú stranu. Inými slovami, Poliaci sa stávajú sa svojou krajinou. Sú im obecné chtiac-nechtiac pripisované vlastnosti priestoru z ktorého pochádzajú, tak ako sú vnímané obyvateľmi Kukolíc a ich outsiderský status sa môže meniť len veľmi pomaly – museli by sa postaviť proti silnému pripodobneniu k splundrovanej zemi za hranicou a dokázať z neho vystúpiť.

Vzhľadom k tomu, že celý svoj výskum som zamerala na Kukolice a rozprávania ich obyvateľov, chýbajú v mozaike pohľady z poľskej strany, ktoré by mohli mimesis s krajinou úplne potvrdiť, alebo naopak aspoň z ich strany vyvrátiť. Nič ťo však nemení na fakte, že v českých rozprávaniach je splynutie poľských subjektov a objektov pomocou nápodoby dokonané a podobne ako sa mimesis prejavilo u Červinkovej najjasnejšie v situácii rozostrených hraníc a zmien zaužívaného poriadku, v prípade Kukolíc je nápodoba Poliakov a bogatynskej krajiny zjavne pozorovateľná práve vďaka novej situácii zintenzívnenia kontaktov oboch komún, spôsobenej vstupom ČR do schengenského priestoru.

V úplnom závere by som sa chcela vrátiť naspäť k začiatku – k spomienkam na pobyt v teréne. Práca na tomto texte bola mojou prvou výraznejšou skúsenosťou s terénnym výskumom a je teda nepochybné, že zážitky a skúsenosti nadobudnuté počas takmer rok trvajúcich návratov do Kukolíc, ma budú ešte dlho sprevádzať. V súvislosti s tým by som rada poďakovala Kukoličanom a najmä všetkým informátorom za veľmi príjemnú spoluprácu a pomoc pri mojich návštevách.

Práve záväzky počas nich vzniknulé pre mňa pripravili poslednú a snáď najväčšiu dilemu pri písaní práce. Moji známi z dediny dozaista očakávajú, že im dokončenú prácu pošlem

a prípadne dokonca do Kukolíc opäť dorazím, aby som ju mohla osobne predstaviť a navštíviť staré pôsobisko. V skutočnosti sa mi text práce Kukoličanom posielat' príliš nechce – niektoré závery by mohli pri jej čítaní vyznieť nelichotivo, niektoré až urážlivo. Napriek tomu, že si za svojím textom stojím, a som presvedčená, že som v rámci svojich možností opísala pravdivú skutočnosť, tak ako som ju v obci zažila, obávam sa, že konfrontácia Kukoličanov s textom by mohla mať škodlivý dopad na naše vzájomné vzťahy. Moja obava nie je vôbec neopodstatnená – v antropologických textoch boli neraz zdokladované dôsledky zverejnenia práce, kedy predtým obľúbený výskumník prestal byť v komunite vítaný. Typickým príkladom je Nancy Scheper-Hughes a jej práca *Saints, Scholars and Schizophrenics: Mental Illness in Rural Ireland* (1979), v ktorej okrem hlavnej témy duševných chorôb u miestnych starých mládencov rozvíja aj problematiku neľahkého návratu antropológa do terénu, v ktorom mali obyvatelia možnosť prečítať si o sebe často neprijemný pohľad zvonku. Obyvatelia jej dávali najavo, že ich zradila a nevedeli jej odpustiť ukázanie skupiny v negatívnom svetle, ktorého sa dopustila prostredníctvom popisu problémov a patológií v dedine. V extrémnom prípade malej írskej obce je dokonca po chvíli Scheper-Hughes nútená opustiť komunitu, keďže nikto z dedinčanov ju už nemohol ubytovať bez toho, aby sa sám stal vo vlastnej dedine psancom, pre pomoc nežiadanej osobe [Scheper-Hughes 1979].

Stále premýšľam, ako sa problému postaviť – padol už dokonca aj nie príliš etický návrh na odovzdanie špeciálnej editovanej verzie textu pre Kukoličanov. Nakoniec však asi pošlem prácu tak ako je napísaná, a budem len veriť, že reakcie v dedine mi neposkytnú materiál na epilóg k práci po vzore Scheper-Hughes. Dúfam, že v mojom prípade nedôjde k podobne vyhrotenej situácii a do Kukolíc sa budem v budúcnosti vracat'. Koniec, koncov, rada vždy zistím, nielen ako si nažívajú dedinčania, ale aj ako si v Kukoliach a hlavách Kukoličanov vedú Poliaci a či sú hríby a haldy stále na svojich miestach.

Summary

The thesis is concerned with the issue of symbolic processes and practices used for creation of group boundaries of the Kukolice community. The village inhabitants tend to employ various images and ways of representation of the other in order to set and upkeep the boundaries with the Polish community, which lays only a few hundred metres far from the village. The main objective of the proposed paper is to describe and provide reader with an attempt to understand current situation in the village from an anthropological perspective. The empirical part of the research project was set in a small village inhabited by 390 people, located on the Czech border with Poland, in Frydlant area. Most of the data was collected using unstructured interviews, participant observations in the village, supplemented with analyses of media and official documents. The paper introduces several issues that reveal villagers' relationship to the Polish people such as their views on the shared past, the theme of pollution from the mine and power plant in Poland compared to mushrooms and forest in Kukolice or some of the issues connected to everyday relations of the communities represented by Polish commuting to the Czech republic, crime rate or common experience of shopping trips to Poland. The consequent analysis of the empirical findings is based on the theoretical background based on Cohen's book *The Symbolic Construction of Community*, Said's *Orientalism* and Elias's foreword to *The Established and the Outsiders* to interpret and analyze the empirical data. Therefore, the chapter shows the symbols that people in Kukolice use to upkeep the boundaries of the group, the practice of representation of Poland and Poles that reminds us of Western images of the Orient or mechanisms of creating and maintaining the outsider group and thus ensuring dominance of own group in the hierarchy. As the analyses proceed, it becomes apparent that Poles' image merges with the images of mine and power plant, dirt, poverty and lesser degree of civilization that are all ascribed to the Polish territory behind the border, following Taussig's concept of mimetic faculty.

Použitá literatura

1. Atkinson, P., Coffey, A., Delamont, S., Lofland, J., Lofland, L. (2009) *Handbook of Ethnography*. London: Sage.
2. Barth, F. (1998) *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Long Grove: Waveland Press.
3. Benjamin, W. (1978) *On the Mimetic Faculty. One-Way Street and Other Writings* (pp. 160-163). New York: Verso.
4. Bray, Z. *Boundaries and Identities on the Franco-Spanish Frontier*. CIBR working papers in border studies: CIBR/WP02-2. Dostupné z: <http://www.gub.ac.uk/research-centres/CentreforInternationalBordersResearch/Publications/WorkingPapers/CIBRWorkingPapers/Filetoupload,174413,en.pdf>.
5. Cohen, A. P. (1985) *The symbolic construction of community*. London: E. Horwood.
6. ČT24. (2009) *Elektrárna Turów bude mít nový blok, obcím se to nelíbí* v Události v regionech. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/75216-elektrarna-turow-bude-mit-novy-blok-obcim-se-to-nelibi/>. Publikované 11.12.2009.
7. Červinková H. (2006) *Playing Soldiers in Bohemia*. Praha: Set Out.
8. Elias, N. (1994) *Foreword on the Established and the Outsiders* in: Elias, N., Scotson, J. L. (2004) *The Established and the Outsiders: a Sociological Enquiry into Community Problems*. London: Sage Publications.
9. Emerson, R.M., Fretz, R.I., Shaw L.L. (1995) *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago: University of Chicago Press.
10. Kandert, J. (2004) *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
11. May, D.M. (2004) *The Interplay of Three Established-Outsider Figurations in a Deprived Inner-city Neighbourhood*. *Urban Studies*, Vol. 41, No. 11, 2159-2179, October 2004.
12. Misztal, B. (2003) *Theories of social remembering*. Philadelphia: Open University Press.
13. Newman, D., Paasi, A. (1998) *Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography* in *Progress in Human Geography*. 22,2 (1998). Pp.186-207. Dostupné z <http://www.db-thueringen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate->

[16997/zki41jwf/Newman Paasi -](#)

[Fences and neighbours in the postmodern world.pdf.](#)

14. NILU (2011a) *Zpráva na téma hodnocení vlivů na životní prostředí pro projekt „Revitalizace Elektrárny Turow, výstavba bloku (460 MW) na místě likvidovaných bloků – emise do ovzduší.* Katowice.
15. NILU (2011b) *Zpráva o vlivech na životní prostředí pro Elektrárnu Turów, v rozsahu vodního hospodářství a odpadních vod, krajiny, klimatu a kumulace vlivů.* Katowice.
16. Praunová, M. (2010) *Polská elektrárna Turów slibuje čistší vzduch.* Dostupné z: <http://www.frydlantsko.eu/polska-elektrarna-turow-slibuje-cistsi-vzduch/>. Publikované 12.3.2010.
17. Said, W. E. (1994) *Orientalism.* New York: Vintage Books.
18. Scheper-Hughes, N. (2001) *Saints, Scholars and Schizophrenics: Mental Illness in Rural Ireland.* Berkeley: University of California Press.
19. Strauss, A., Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a Techniky Metody Zakotvené Teorie.* Boskovice: Nakladatelství Albert.
20. Štátní správa ČR. (2007) *Informace o územním dluhu České republiky vůči Polské republice z roku 1958 a návrh dalšího postupu.* Knihovna eKLEP: mk_uvlzkgms2o0x.
21. Šubrt, J. (1996) *Civilizační teorie Norberta Eliase.* Praha: Karolinum.
22. Taussig, M. (1993) *Mimesis and Alterity: A Particular History of the Senses.* New York: Routledge.
23. Vaněk, M. (1996) *Nedalo se tady dýchat: ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989.* 1. vyd. Praha: Maxdorf.
24. Veselá, M. (2008) *Osídlování českého pohraničí po druhé světové válce na stránkách rovnosti.* Brno. Diplomová práce. Masarykova Univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra Historie. Vedúci diplomovej práce PhDr. František Čapka, CSc. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/80638/pdf_m/diplomka_text.pdf.
25. Welzer, H., Moller S., Tschuggnall, K. (2010) *Můj děda nebyl nácek: Nacismus a holocaust v rodinné paměti.* Praha: Argo.

26. Zmija, M. a kol. (2011) *Zpráva o ovlivnění životního prostředí – ovlivnění České republiky výstavbou nového energetického bloku o výkonu 460 MW, ve společnosti PGE Górnictwo Energetyka Konwencjonalna s.a. – organizační složka Elektrárna Turow v Bogatyni Katowice.*